

ja Δ **A:** 1619/ *Jah* (MNY. 74: 509); 1620 *Ia* (MNY. 74: 509) **J:** <HSZ> 1619/ 'igenlést kifejező indulatszó' | <zur Bejahung>' (↑) | <ISZ> 1805 'megerősítést, elutasítást stb. kifejező indulatszó' | <als Ausdruck von Verstärkung, Ablehnung usw.>' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *ja* 'igenis; feltétlenül; de, azonban, mégis; ráadásul, sőt, igazán, egyenest' [germán eredetű; vö. gót *ja*; óész. germ. *jā*; stb.: 'igen; így, úgy']. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *ja, jo, jó* 'igazán, bizonyára'.

📖 TESz.; EWUng.

jacht **A:** 1694 *Jagt* Hajojaban (NytudÉrt. 93: 18); 1806 *Jakát* (MNY. 58: 412); 1828 *Jacht* (Nyr. 90: 313); 1901 *jakt* (NSz.); 1901 *jattot* (BpHírlap 1901. ápr. 30.: 13) **J:** 'szórakozásra és sportcélokra használt kisebb hajó | Jacht'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Jacht* 'sportolásra és szórakozásra használt könnyű és gyors hajó' [< ném. *Jachtschiff* 'ua.' < holl. (kholl.) *jageschip* 'gyorshajó, üldöző hajó']. (≈) Megfelelői: ang. *yacht*; fr. *yacht*; stb.: 'jacht'. (△) Sportszóként való meghonosításában az angol is szerepet játszhatott, de közvetlen származtatása belőle valószínűtlen.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 18; EWUng. • Vö. *jäger, sifli*

jácint **A:** 1416 u.¹ *Iacinctus* (BécsiK. 48); 1493 k. *yacinctokkal* (FestK. 171); 1508 *iacintossal* (DöbrK. 479); 1585 *Hiaczint*; *Hiaczintos* [sz.] (Cal. 492); 1597 *Jakczint*-követ (EWUng.); 1643 *hiacintus* (Radvánszky: Csal. 2: 281); 1708 *Hiátzint*-fzínü (Pápai Páriz: Dict.); 1783 *Iácint* (NSz.); 1800/ *Hijacinthus* (NSz.); 1900 *Aczint* (NSz.); NYJ. *cintus* (MTsz. *jácintus* a.); *jácint* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'egy fajta drágakő | Hyazinth <Edelstein>' (↑); 2. 1664 'a liliummal rokon kerti v. szobai növény | Hyazinthe <Blume>' # (Lippay: PósoniK. 1: 41)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *hyacinthus* 'keleti jácint, cirkón; jácint', (tud.), (h.) 'jácint' [< gör. *ὑάκινθος* 'keleti jácint, cirkón; jácint'; a virág és a drágakő hasonló színű]. (≈) Megfelelői: ném. *Hyazinth, Hyazinthe*; ang. *hyacinth*; fr. *hyacinthe, jacinthe*; stb.: 'keleti jácint, cirkón', 'jácint'. (△) A szó eleji *h* hangzövesztéshez vö. →*izsóp*, →*óra* stb. Szó eleji *a, c* változattal az eredmény téves tagolású lehet. – A *jácint* alakhoz vö. →*advent* stb. (≈) Esetleg idetartoznak: *Acentus* [HN.] (1357: MNY. 64: 201); *Acintus* [HN.] (1358: MNY. 64: 201); *Czintos* [HN.] (1700: MNY. 64: 201).

📖 Melich-Eml. 158; MNY. 64: 201; TESz.; EWUng.

jäger Δ **A:** 1645 *jäger*-tok (Horváth M.: NEL.); 1817 *jágért* (NSz.); 1874 *Jäger* (Nyr. 3: 183) **J:** 1. 1645 'egy fajta urasági inas | Art Herrschaftsdienner' (↑); 2. 1697–1698 'erdőőr; vadász | Waldhüter, Weidmann' (Nyr. 43: 411); 3. 1788 'egy fajta gyalogos katona, vadász | Art Fußsoldat, Jäger' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *jägə*, (B.) *jaga*, (Kr.) *jäger*: 'vadász', – ném. *Jäger* 'vadász; egy fajta gyalogos katona', (R.) 'urasági szolga, inas' [< ném. *jagen* 'gyorsan követni, üzni, megpróbálni elejteni']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *jager* 'vadász; leánykérő; egy nemes fegyveres szolgálja'; szln. (N.) *jager* 'vadász'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jacht, jéger*

jaguár A: 1799 *Jaguár* (NSz.); 1848 *jeguárba* (NSz.); 1865 *jaguar* (Babos: KözhSzt.); 1879 *jaguár* (NSz.) J: 'nagy testű macskaféle ragadozó | Jaguar (*Panthera onca*)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Jaguar*; ang. *jaguar*; fr. *jaguar*; stb.: 'jaguár'. Forrása: tupi *jagoara*, *jagwára* 'ragadozó állat, különösen macskaféle ragadozó', tkp. 'kutya'. A francia nyelvi hatás által vált elterjedté. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

jaj A: 1416 k./¹ *iaj* (BécsiK. 193); 1790 *Jáj* (NSz.); 1818 *Gyaj* (NSz.) J: <ISZ> 1416 u./¹ '(főleg fájdalmat, bajt, továbbá egyéb erős érzelmet kifejező felkiáltás) | au(weh), wehe; ach' # (↑) | <FN> 1447 ? 'jajgatás, panaszkodás | Wehgeschrei, Wehklagen' # (Oklsz.), 1470 'ua.' (SermDom. 2: 115) Sz: ~os 1447 *Jayas* [sz.] (Oklsz.); 1665 *Jajos* 'nyomorúságos, siralmas, szántalmas | jammervoll' (NySz.) | ~gat 1456 k. *jajgathwan* [sz.] (SermDom. 2: 138) | ~gatás 1456 k. *iajgataffal* (SermDom. 2: 14) | ~dul 1529 e. *iajdulaft* [sz.] (VirgK. 34) | ~ong 1816 *jajong* (Szily: NyÚSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Spontán hangkitörésből keletkezett indulatszó a fájdalom, egyéb intenzív érzés, ill. erős érzelmek kifejezésére. Összefüggésben áll a →*juj* szóval és az érzelmeket kifejező magyar indulatszavak legősibb rétegébe tartozik; amelyet korai főnevesülése, és viszonylag nagy számú származéka is igazol. (△⇒) A magyarból: Szbvh. (R.) *jaj* 'aú!, jaj!'; esetleg még szlk. *jaj*, *jáj* 'ua.'. (⊖) Idetartoznak: *jajvörös* 'rikítóvörös, tulipiros; verés, ütés utáni vörös véraláfutás' (1820: NSz.); ez a *jaj* + →*vörös* szavak összetétele. (△) A jelentéstanához vö. →*hupikék*. A mai 'izléstelenül rikítóvörös' jelentésárnyalat kialakulásához az a körülmény is hozzájárulhatott, hogy az előtagnak nyomatékosító funkciót tulajdoníthattak.

📖 Bárczi: Szók. 19; Kelemen J.: Monds. 46; TESz., *jajvörös* a. is; EWUng. • Vö. *jajveszék*, *juj*

jajveszék † A: 1495 e. *iaj vezic* (GuaryK. 2); 1536 *Iaywezek* (Pesti: NTest. 3b) J: 1. 1495 'sanyarúság, szorultság, nyomorultság, kín, gyötrelem; lázadás | Drangsal, Qualen; Aufruhr' (↑); 2. 1518 k. 'jajgatás, panaszkodás | Wehklage' (SándK. 26)

jajveszékel [1] A: 1787 *jaj veszékelni* [sz.] (NSz.); 1790 *jajveszékléstek* [sz.] (NSz.) J: 'jajgat, siránkozik, sopánkodik, sápítozik | jammern, wehklagen' #

■ A szócsalád alapja, a **jajveszék** szervetlen összetétel. | (△) A →*jaj* + →*veszék* összetételi tagokból keletkezett, szervetlen összetétellel. A 2. jelentés metonimikus.

■ A **jajveszékel** származékszó. | (△) A *jajveszékel* a *jajveszék*-ből igeképzővel alkotott származékszó.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A *veszék* utótag 'veszít' jelentésű igeként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 Kelemen J.: Monds. 327; TESz. *jajveszékel* a.; EWUng. • Vö. *jaj*, *veszék*

jajveszékel → *jajveszék*

jakobinus A: 1792 *Jakobinus*-ivadékok (MHírm. 2: 257); 1797 *jakobinuskodik* [sz.] (NSz.); 1854 *jakobinok* (Heckenast: IdSzT. *Jacibinismus* a.) J: <FN> 1. 1792 'a nagy francia forradalom idején a legradikálisabb politikai csoport tagja | Jakobiner' (↑); 2. 1805/ 'a Martinovics Ignác vezette magyar forradalmi mozgalom híve | Anhänger der ungarischen Jakobinerbewegung'

(NSz.); **3.** 1895 'radikális polgári demokrata | radikaler bürgerlicher Demokrat' (PallasLex.) | <MN> 1868 'a jakobinusokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | jakobinisch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Jakobiner*; ang. *Jacobin*; fr. *Jacobin*; stb.: 'jakobinus'. A franciában keletkezett, ahol a nagy francia forradalom idején a gyűlés helye alapján nevezték el, vagyis a Szent Jakab utcában lévő domonkos rendi kolostorról. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került latinositott szóvéggel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dendi*

jámbor **A:** 1275 *Jambur* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 134); 1372 u./ *yambornak* (JókK. 41); 1445 e. *jambre* [ʔ ɔ: *jamber*] (Gl.); 1481 e. *jemer* (MNY. 85: 7); 1595 *Yamber* (Ver. 13.) **J:** <FN> **1.** 1275 ? 'kegyes, jó ember | frommer, rechtschaffener Mensch' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1499 'az ítélkezésben | Beisitzer, Schöffe' (MNY. 49: 208) | <MN> **1.** 1275 ? 'istenfélő, kegyes; jóindulatú, szelíd, türelmes | fromm, gutmütig' (↑), 1445 e. 'ua.' (↑); **2.** 1495 e. 'istenfélő; szelíd, türelmes | gottesfürchtig; sanft, geduldig' (GuaryK. 41); **3.** 1795 k. 'bárgyú, együgyű | einfältig' (NSz.) **Sz:** ~**talán** 1416 u./² *iamborʔtalanʔagaierʔt* [sz.] 'erőszakos, rámenős, tolakodó | aufdringlich' (MünchK. 68rb) | ~**talanság** 1416 u./² (MünchK. 68rb) | ~**ság** 1495 e. *iamborʔagat* (GuaryK. 12)

■ Szóösszevonás. | (△) A *jó ember* (↑) szó szerkezetből; →*jó*¹ 'derék, jó, jámbor' + →*ember* tagokból. Hangtani okokból feltételeznünk kell, hogy ez a fejlődés igen korán bekövetkezett. Hasonló szemlélethez vö. lat. (k.) *boni homines* [többes szám] 'szavazóbíró, ülnök; firenzei hatóság a középkorban; szerzetesek; városi és falusi családapák <Angliában>'; ném. (kfn.) *guote liute* [többes szám] 'tekintélyes, derék, tisztas emberek; bűnhődni hajlandó, alázatos bűnös, vezeklő, bűnhődő'.

📖 Horger: MSzav. 89; NyK. 43: 14; Klemm: TMondt. 309; TESz.; EWUng. • Vö. *ember, jó*¹

jampec **△ A:** 1921 *jampec-nak* (PestiH. 1921. aug. 19.: 5); 1928 *jampec* (MNY. 62: 89) **J:** 'léha, semmirekellő, feltűnően öltözködő és viselkedő ifjú | Geck, Modegeck'

■ Jiddis jövevényszó. | (≡) Jidd. *jampoc, jampec* [többes szám] 'esztelen, örült, bolond' [< jidd. *jam* 'tenger', tkp. 'óriási nagy' + *poz, pez* [többes szám] 'hímvesző; ostoba, tökfilkó']. (△) A 'nagyon buta, ostoba' > 'divatbolond, piperkőc' jelentésváltozás már a magyarban jöhetett létre.

📖 MNY. 62: 88; TESz.; EWUng.

janicsár **A:** 1448 *Janchaar* (MCímEml. 1: 69); 1492 *Janyssar* (MNY. 3: 465); 1553 u. *janicsárokkal* [✍] (MonÍrók. 3: 54); 1673 *jenicserivel* (MonTME. 7: 158); 1783 *Iántsár* (NSz.) **J:** **1.** 1448 'egy fajta török gyalogos katona | Janitschar' (↑); **2.** 1792 'bunkósbot | Leibwächter' (Bálint: SzegSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *jeniçeri* 'kb. 1329–1826-ig létező török gyalogsapat, gyalogság; katona, aki egy időben a szultán testőrségéhez is tartozott'; – vö. még szbhv. *janičar, janjičar, jenjičar* 'janicsár'. Az oszmánban az oszm. *yeni* 'új' + *çeri* '(had)sereg' szavakból keletkezett. (≈) Megfelelői: ném. *Janitschar*; rom. *ienicer, ianicer*; stb.: 'janicsár'. (⊙) Az 1. jelentés történelmi műszó.

📖 Kniezsa: SzJsz. 228; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 421; EWUng. • Vö. *sereg*

janker → *jankó*

jankli → *jankó*

jankó † **A:** 1452 *Jankonem* [lat. *-nem* végződéssel] (Oklsz.); 1458 *Janko* (Oklsz.) **J:** 'egy fajta (díszesebb) rövid kabát, dolmány | Art (verzierte) Jacke, Dolman'

janker † **A:** 1612 *jankerre* (Radvánszky: Csal. 2: 143) **J:** 'egy fajta (díszesebb) rövid kabát, dolmány | Art (verzierte) Jacke, Dolman'

jankli × **A:** 1791 *Jankedlit, jánkedliben* (MNY. 70: 351); 1793 *Jankerliban* (MNY. 70: 351); 1802 *Jánklit* (MNY. 70: 351); 1804 *jánkitlibe* (MNY. 70: 351); 1806–1815 *jankétli* (ItK. 1: 286); 1812 *janklinak* (ItK. 2: 154); NYJ. *dzsánkli* (ÚMTsz.). **J: 1.** 1791 'egy fajta rövid kabát, dolmány | Art Jacke, Dolman' (↑); **2.** 1846 'felső kabát, felöltő | Mantel, Überzieher' (NSz.); **3.** 1898 'fehér, könnyű, mosható férfikabát (pincéré, szakácsé stb) | Kittel (von Kellnern, Köchen usw.)' (NSz.); **4.** 1909 '(női) mellény | Weste, Leibchen' (NyF. 57: 29)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (⊕) A *jankó*, *janker* szavakhoz: ném. (baj.-osztr.) *janker*, *jánkə*, (au.) *Janker*, (R. au.), (N.) *janka*: 'rövid dzseki; mellény', – ném. *Janker* 'bajor népviseleti kabát' [esetleg a ném. *Jacke* 'egy fajta felsőruha' nazális változata]. (⊗) Megfelelői: szln. *janka* 'női kabát'. (⊕) A *jankli* szóhoz: ném. (B.) *jankerl* 'gyermekek mellénye', (T.) *janggerle* 'könnyű férfikabát', (h. baj.-osztr.) *jankrl* 'rövid dzseki' [$<$ ném. (au.) *Janker* 'ua.']. (⊗) Megfelelői: szbhv. (N.) *jankel* 'rövid dzseki'. (⊕) A *jankó* a szóvég kicsinyítő képzős átformálásával, talán a *Jankó* 'János' [SZN.] hatására is keletkezhetett. – A *jankli* alakhoz és a *li* végződéshez vö. *hecsli* ($\rightarrow$ *hecsedli*).

TESz., *jankli* a. is; EWUng. • Vö. *fa-*, *zsakett*

január A: 1416 u.¹² *Ianuazig, Ianuaziufnac* (MüncHK. 1r); 1547 *Janovariusnak* (LevT. 1: 39); 1799 *Januárius* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Jäner* a.); 1810 k. *Január* (MNY. 61: 106); 1820 *Januar* (NSz.) **J:** 'az év első, a tél második hónapja | Januar' #

■ Latin jövevényyszó, később a németből is. | (≡) Lat. (*mensis*) *Januarius* 'január', tkp. 'Janushoz tartozó' [*lat. Ianus* [SZN.] 'az év kezdetének istene az ókori Rómában']; – ném. *Januar* 'az év első hónapja'. (≈) Megfelelői: ang. *January*; fr. *janvier*; stb.: 'január'. (◡) Más, részben régi, részben nyelvjárási megnevezések: *Boldogasszony-hó* (1489 k.: MKsz. 1895: 108); *főhó* tkp. 'fő hónap' (1539: CorpGr. 16); *erős hó* (1539: CorpGr. 16); *évfő* (1810 k.: MNy. 61: 106); *télhó* (1810 k.: MNy. 61: 106); *újév hó* (1810 k.: MNy. 61: 106); *előhó* 'előző hónap' (1865: CzF. *január* a.).

 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

japán **A:** 1757 *Jáponok* (NSz.); 1783 *Japponokén* (ItK. 88: 345); 1816 *Japanok* (Hübner: Lex. 3: 48); 1844 *japánok* (NSz.); NYJ. *jappán* (Bálint: SzegSz.) **J:** <FN> 1757 'japán ember | Japaner' # (↑) | <MN> 1852 'a japánokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | japanisch' # (IsmT. 4: 522)

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (⊕) A magyar (R.) *Jápon* [HN.] (1757: NSz.), *Japán* [HN.] (1793: NSz.) helynevekből keletkezett; nemzetközi megfelelőihez vö. ném. *Japan*; fr. *Japon*; stb.: 'ua.'. Forrása: kínai *Ži-pen-kuo* [HN.] 'ua.', tkp. 'a napkelet hazája'. (⊗) A magyarban való köznevesülését a nemzetközi minták is befolyásolhatták; vö. ném. *Japaner*; ang. *Japan*; fr. *Japonais*; stb.: 'japán'. (⊖) Idetartozik: (R.) *japoniai* 'japán' (1692: EWUng.), amely

származékszó a latinositott (R.) *Jápónia* [HN.] (1757: NSz.) alapján. (⊕) Nem tartozik ide: (R.) *japon* 'egy fajta női ruha' (1754: NSz.), amely esetleg a →*suba* szóval függhet össze.

TESz.; EWUng.

jár **A:** 12. sz. vége/ *iarov* [sz.] (HB.); 1693 *gyár* (NySz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'több sorra kerülő egyén' vhová megy, járul, jut | vor etw, vor jmdn treten, gelangen; schreiten, gehen' # (↑); 2. 1416 u.³ 'vhogyan, vmi szerint folytatja életét | eine Gepflogenheit haben, ein bestimmtes Leben führen' (AporK. 89); 3. [által~, át~] 1506 'áthat, beléhatol | durchdringen, durchfahren' (WinklK. 41); 4. 1519 ? 'egy egyén több helyre' sorra odamegy; egy nagyobb területen belül ide-oda megy | gang und gäbe sein, üblich sein' (JordK. 381), 1750–1771 'ua.' (NySz.); 5. 1524 'vmi révén előnyös, hátrányos helyzetbe kerül | gelangen, kommen (irgendwohin)' # (MNY. 25: 68); 6. 1536 'gyakran, rendszeresen megy vhová; iskolát rendszeresen látogatva tanulmányokat folytat | zu etw gehen; zu gehen pflegen, besuchen (zB. Schule)' # (Pesti: Fab. 67v); 7. 1564 'vmire vezet; javára, kárára válik | zu etw führen, jmdm zum Wohle od. Schaden erreichen' (Oklsz.); 8. 1573 'mozog; működik | sich bewegen, in Betrieb sein' (NySz.); 9. 1584 'anyagi érték, díj, haszon, jutalom, büntetés' vkit megillet | zukommen, zustehen' # (Oklsz.); 10. 1597 'időjárás, időjárási jelenség' van | es gibt, man hat (irgendein Wetter)' (Oklsz.); 11. 1616 'vmit kísérőjelenséggént, elkerülhetetlen következményként maga után von | mit etw einhergehen, mit etw verbunden sein' (NySz.); 12. [meg~ja] 1790 'baj, kár éri | übel ankommen' (NSz.); 13. 1791 'előfizetett lap, folyóirat' rendszerese érkezik | beziehen, abonniert haben (beziehen, abonniert haben)' # (NSz.) **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *jaraft* 'menés | Gehen' (JókK. 28); 1781 'közigazgatási egység | Verwaltungsbezirk' (NSz.) | ~**tat** 1372 u./ *yartatny* [sz.] (JókK. 147) | ~**atta** 1416 u.¹ *iaratta* <HAT-I IGENÉV> (BécsiK. 168) | ~**hatatlan** 1456 k. *Jarhatattlanokh* (SermDom. 2: 230) | ~**ul** 1493 k. *ký yaarolwan* [sz.] (FestK. 317) | ~**atlan** 1493 k. *járathlan* (FestK. 365) | ~**ulat** 1495 e. *iarulatt'a* (GuaryK. 101) | ~**t-** [birtokos személyjellel] 1517 *jartara* (DomK. 181) | ~**at** 1527 *yaratban* 'járás, menés | Gang' (ÉrdyK. 449) | ~**tas** 1519 *yartas* 'sokak által (be)jár, bebarangolt | bewandert (konkr.)' (JordK. 373); 1700 'tájékozott, tapasztalt | kundig' (NSz.) | ~**at** 1554 *iarata* 'járni hagy, elenged, meneszt | gehen lassen' (Tinódi: Cronica M1); 1789 'előfizet, bérel | abonnieren' (NSz.) | ~**ható** 1585 *Iárható* (Cal. 60) | ~**kál** 1604 *járkálás* [sz.] (NySz.) | ~**tányi** 1636 *Jártányi* (NySz.) | ~**atos** [ma be~] 1756 *járatos* 'aki szokott oda járni | jmd, der bei jmdm aus- und eingeht' (MNY. 65: 335); 1780 'tájékozott, tapasztalt | erfahren' (NSz.) | ~**ulék** 1828 *járulékos* [sz.] (NSz.) | ~**da** 1837 *járda* (Szily: Adal. 323)

■ Alapnyelvi örökség a finnugor korból, a megfelelések azonban vitatottak. | 1. Két finnugor szó találkozásából kelethezhetett. | (≡) Vö. egyfelől osztj. (DN.), (Ni.) *jōwār-* 'forgat, teker, gombolyít, göngyöl'; lp. (norv.) *jor'go-* 'elfordít, fordít, felcserél, vmit az aljával feltekerni'; fgr. **jork3-* 'forgat, teker, csavar, gombolyít' valamint másrésről: lp. (norv.) *jorrâ-* 'körbejár, kering, forog', (K.) *jorri-, jorre-* 'gurul, fordul, eldől' [fgr. **jor3-* 'gurul, fordul'] alapján. (⊕) A jelentésekhez vö. →*csavar* : →*csavarog*, →*teker* : →*tekereg*; vö. még finn *kiertä-* 'teker, csavar, forgat, göngyöl' : *kiertele-* 'vmi körül kerint, köröz, körüljár, körbejár'; ném. *winden ~ wenden, wandeln ~ wandern*; stb. 2. Szóhasadással is létrejöhetett a →*gyalog* tövéből. | (⊕) A tö eredetileg egy igenévszó lehetett; vö. esetleg →*láb* ~ →*lább*. Az igenévszó szóbeli megnyilvánulásában *l > r* hangváltozás ment végbe az ősmagyar korban; vö. →*virág*, →*virrad* stb. (⊕) (⊕) A *jár* más, mozgást kifejező igékkal kapcsolatban a magyarban elsődlegesen a cselekvés tartósságát, ismétlését, határozatlan irányát jelöli. Szó szerkezetben különböző határozószóval többféle jelentésárnyalat jön létre; vö. *vmire jár* 'vmire felhasznál, alkalmaz, hasznosít' (1524: MNY. 13: 123); *el~, ki~, utánajár* 'utánamegy, követ, utánajár' (1532: TihK. 286); *vmiben jár* 'illet, érint, vonatkozik; vmit kockáztat' (1560 k.: GyöngySzt. 3856.) stb. (⊕) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Szinnyei: NyH.; MNy. 53: 189; TESz.; StUASuppl. 1: 123; UEW. 102; EWUng. • Vö. *előljáró, főbenjáró, gyalog, hagyján, időjárás, jár-, járvány, mind-, nyargal, nyelvjárás, ország-, szó-*

jár-

~**mű** **A:** 1834 *jármű* (Aurora 1834/1: 286); 1835 *jármű* (Tzs. *Fahrzeug* a.) **J:** 'közlekedési eszköz | *Fahrzeug*' | ~**őr** **A:** 1843 *Járőr* (HadiMűsz.) **J:** 'felderítésre, ellenőrzésre stb. esetenként kiküldött kisebb (katonai, rendőri) egység | *Patrouille*'

■ Tükörfordítások előtagja, a →*jár* alapján létrehozva. | ☞ A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Fahrzeug*, (R.) *streifwache*; stb. – Az előtag folyamatos melléknévi igenévi értékű. Hasonló típusú összetett szavakhoz vö. →*lát-*, →*lő-* stb. – A *járőr* esetében a második tag a régi jelentésű 'örjárat, járőr, ör' <mint személyzet, beosztás>'. ☞ Nyelvújítási szavak.

📖 TESz. *jármű* a., *járőr* a.; EWUng. • Vö. *jár, mű, ór*²

járgány **A:** 1825 *járgányt* (Bálint: SzegSz.); NYJ. *járdánnya* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1825 'horgonycsörlő | *Gangspill*' (↑); 2. 1843 'emelőcsörlő, vitla | *Hebewinde, Haspel*' (NSz.); 3. 1858 ? 'olyan, főleg a mezőgazdaságban használt szerkezet, amely állatok, esetleg emberek húzóerejét munkagépekre viszi át | *Göpel*' (NSz.), 1895 'ua.' (PallasLex.); 4. 1960 'vasúti hajtány | *Draisine (Eisenbahn)*' (ÉrtSz.); 5. 1964 'rég, ócska jármű | *altes, schlechtes Fahrzeug*' (Nyr. 88: 86)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ☞ Szbhv. (R.) *àrgan*, (N.) *jargan*: 'emelőcsörlő; horgonycsörlő, csörlő(dob)' [< ol. *argano* 'ua.; járgány, futószár']. Forrásához vö. →*orgánium*.

☞ A 4. és 5. jelentés a magyarban keletkezett, és a 3. jelentés, valamint a →*jár* hatását mutatja.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 229; TESz.; EWUng. • Vö. *orgánium*

járom [4] **A:** 1217/ *Iarun* [HN.] (VárReg. 33.); 1325 k. ? *Jarmutelek* [HN.]; *Jarmy* [SZ.] [HN.]; *Jaromtheleke* [HN.] (Maksai: Szatm. 153); 1416 u.¹ *iarma* (BécsiK. 19); 1566 *iáromba* (NySz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'alattvalói helyzet {a kiszolgáltatottság jelképeként}; elnyomás, szolgaság | *Unterdrückung, Knechtschaft*' # (↑); 2. 1560 k. 'teherhúzásra használt háziállatnak, különösen ökörnek befogására való eszköz | *Joch (haupts. für Ochsen)*' (GyöngySzt. 84.); 3. 1590 'egy pár teherhúzó állat | ein *Gespann (Zugtiere)*' (NySz.); 4. 1882 k. '(különféle szerkezetek igajáromhoz hasonló részeinek nevéként) | {als Benennung versch. Konstruktionsbestandteile, die mit der Form eines Jochs Ähnlichkeit haben}' (MagyLex. 9: 538); 5. 1937 '(birkózásban) nelsonfogás | *Nakkenhebel (im Ringkampf)*' (Sportsz. 36)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | ☞ Blg. *ярем*; szbhv. *jaram*; szln. *jarem*; – óe. szl. *jarъmъ*: 'járom iga' [indoeurópai eredetű; vö. óind *arás* '(kerék)küllő'; lat. *arma* [többes szám] 'eszköz, felszerelés, fegyver'; stb.]. ☞ Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. ☞ A jelentések az eredeti 2. jelentésből keletkeztek.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 229; TESz.; EWUng. • Vö. *almárium*

járvány **A:** 1615 *forro-iárouánnya* (NySz.); 1715 *járován* (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 340); 1778 *járavány* (NSz.); 1784 *Jároványban, járvány* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1615 ? 'testi gerjedelem, vágy(akozás) | *körperliche Regung, Begierde*' (↑), 1788 'ua.' (NSz.); 2. 1784 'ragályos betegség | *epidemische Krankheit*' (NSz.); 3. 1802 'a víz járása, áradása, apadása |

Hochwasser und Sinken' (NSz.); 4. 1821 'ragályos betegség sűrű előfordulása | Epidemie' # (NSz.) | <MN> 1. 1650 'felváltva másra szálló (tisztség) | immer auf einen anderen übergehend (Amt)' (↑); 2. 1673 'egy szervezeten belül hol itt, hol ott jelentkező (ízületi fájdalom, betegség) | bald hier, bald da auftretend (Gelenkrheumatismus, Krankheit)' (NySz.); 3. 1740 'ragályos (betegség) | epidemisch (Seuche)' (NSz.); 4. 1785 'elterjedt, szokásos | verbreitet, gebräuchlich' (NSz.); 5. 1796 ? 'vándorló | wandernd' (NSz.), 1806 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →jár 'megy, jár; terjed, árad; stb.' szóból jött létre -vány névszóképzővel; vö. →ásvány, →halvány stb. Az eredeti változat három szótagos volt. A jelentések egymástól függetlenül, az alapszó különböző jelentései alapján keletkeztek. A 2., 4. főnévi jelentéshez vö. szbhv. *pošast*; ukr. *ноуець*: 'járvány', tkp. 'minden oldalról körbejáró'.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. jár

jáspis A: 1519 *jāffpis* (JordK. 65); 1531 *iaspis* (ÉrsK. 521); 1533 *Jaspis* (Murm. 1557.); 1612/ *jáspis* nyelvű (Radvánszky: Csal. 2: 183); 1786 *Jáspachát* (NSz.); 1835 *jaszpis* (Tzs. *Jaspis* a.); 1876 *jászpiszkölábat* (NSz.) **J:** [jelzői értékben is] 'a kvarcnak idegen anyagokkal, főleg vassal kevert, színezett, kagylós törésű változata, ill. ebből készült féldrágakő | Jaspis'

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *iaspis*, *hiaspis*, (h.) *iaspis*: 'jáspis' [< gör. *ἰασπις* 'ua.']; valamelyik keleti nyelvből ered; vö. héb. *yāšpheh*; akk. *jašpu*: 'ua.']. ≈ Megfelelői: ném. *Jaspis*; fr. *jaspe*; stb.: 'ua.'. ⊕ A szó belseji, ill. szóvégi s-hez vö. →árestál, →április stb. A szó belseji, ill. szóvégi sz-hez vö. →amnesztia, →cirkusz stb.

📖 MNy. 70: 84; Farkas: GLEl.; EWUng.

jász¹ A: 1318 *Jazonice* [lat. végződéssel] (I.OK. 12: 234); 1335 *Jaaz* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 98); 1416 u.¹ *iazoknac* (BécsiK. 215) **J:** <FN> 1. 1318 'egy iráni, közelebből alán néptörzs tagja | Mitglied eines alanischen Volksstammes' (↑); 2. 1416 u.¹ 'az ókorban:) filiszteus ember | Philister als Angehöriger eines Volkes im Altertum' (↑); 3. 1692 'egy magyar néprajzi csoport tagja | Angehöriger einer ungarischen ethnographischen Gruppe' (I.OK. 12: 236) | <MN> 1446 'a magyarországi alánokkal és – később – egy magyar néprajzi csoporttal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | auf die ungarländischen Alanen und später auf eine ungarische ethnographische Gruppe bezüglich' (Oklsz.) **Sz:** ~ság 1618 *Jászságnak* [✓] (EWUng.)

■ Óorosz jövevényszó. | ≡ Or. *яс*, (R.) *ясинъ*, *яси* [többes szám]: 'egy alán népcsoport tagja' [török eredetű; vö. csag. *as* 'a régi alánok neve, akiket a kipcakok leigáztak']. A török szó egy iráni nyelvből származik; vö. av. *āsu-* 'gyors'; újperzsa *āhū* 'gazella'; stb. Vö. még →*osztét*. ≈ A szbhv. (R.) *Jasi* [többes szám] 'egy alán népcsoport tagja' magyar közvetítéssel az oroszból származik. ⊕ A főnévi 2. jelentés keletkezésének alapja nem teljesen világos. A 3. jelentés a Magyarországon letelepedő alán népcsoportok asszimilálódásával magyarázható. ~ A törökből (↑) származó *Eszlár* [HN.] ~ *Oszlár* [HN.] (1220/ *Vzlari* [HN.] (VárReg. 120.)) végső soron ugyanarra az etimonra megy vissza. ⊕ Ótörök származtatása megfelelő adatok hiányában nem valószínű.

📖 MNy. 8: 193; Kniezsa: SzlJsz. 230; I.OK. 12: 233; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *osztét*

jász² × A: 1549 *jaz* kezeget (Oklsz.); 1604 *Iafzkéjzeg* (Szenczi Molnár: Dict.); 1673 *Jász keszeg* (NySz.); 1834 *Jáz* (Kassai: Gyökerésző 3: 69); NYJ. *jác* (MTsz.) **J:** 1. 1549 ? 'fürgő cselle | Elritze, Ellering' (↑), 1590 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 82); 2. 1673 'pénzes pér |

Asch' (↑); **3.** 1803 'ónos jász | Aland' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Jáse* a.); **4.** 1805 'fejes domolykó | Döbel' (Bálint: SzegSz. *jász-keszeg* a.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *jaz*, (N.) *jas*, *jes*, *jez*, *jiz* 'ónos jász'; szlk. (N.) *jas* 'ua.; fejes domolykó'; or. *язв* 'ónos jász'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (≡) Megfelelője: ném. (K. k.-ném.) *jāse*, *jāsen* 'ónos jász'. (⊕) Gyakran fordul elő a →*keszeg*-gel alkotott összetételben (↑). Néhány jelentés (pl. az 1.) terminológiai bizonytalanságot tükrözhet.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 229; TESz.; EWUng.

jászol [4] **A:** 1395 k. *ȳazob* [ɔ: *ȳazol*] (BesztSzj. 525.); 1416 u.¹ *iazlocban* [-ok többesszámjellel] (BécsiK. 275); 1520 *ȳazolba* (PozsK. 44); 1560 k. *gyaszlok* (GyöngySzt. 1012.); 1577 *Jazolj* (KolGl.); 1763 *jásló* (NSz.); 1785 *Jászkokat* (NSz.); NYJ. *gyásszu* (Nyatl.) **J:** **1.** 1395 k. 'szarvasmarha, juh stb. takarmányozására való vályúforma eszköz | Futterkrippe' (↑); **2.** 1913 'a betlehemesek ilyen tárgyat utánzó építménye | Weihnachtskrippe' (Moldován: MoRom. 351)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *jasle* [többes szám], *jasli* [többes szám], (Kaj) *jaslo* 'ua.'; szlk. *jasle* [többes szám] 'ua.; bölcső; karácsonyi betlehemes jászol'; or. *яслу* [többes szám] 'jászol, vadetető; bölcső'; óe. szl. *jasli* 'ua.'; stb. [< szláv **ěd*- 'eszik'; vö. még litv. *ėdesis* 'állateledel, moslék, takarmány']. (⊕) A magyarba átkerült alak **jasli* [többes szám] lehetett. A *jászol* alak a [4]-es tőtípusba tartozó szavak hatására keletkezhetett. A *jásló* változat a szerbhorvát (Kaj) szóból származhat. A szó eleji *j* > gy változáshoz vö. →*jég*, →*jön* stb.

📖 MNy. 6: 16; Kniezsa: SzlJsz. 231; TESz.; EWUng. • Vö. *ebéd*, *eszcájg*, *medve*, *pajor*, *szamojéd*

jassz Δ **A:** 1900 *Jász* (Jenő–Vető: TolvSz. 77); 1904 *Jassz* (PKSz.) **J:** 'csibész, apacs | Gauner'

■ Jövevényszó, valószínűleg a németből. | (≡) Ném. (argó) *jasser* 'kabáttolvaj' [< ném. (argó) *jaß* '(téli)kabát' ? < fríz *jas* 'rövid dzseki']. (⊕) A *jassz* alak főleg az *er* végződés elhagyásával keletkezett, ami a németben egy képző.

📖 TESz.; EWUng.

ját × **A:** 1585 *iátok* (Cal. 122 [ɔ: 212]); NYJ. *leát*, *lyát* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1585 'drusza | Namensbruder' (↑); **2.** 1699 ? 'vkivel kortárs, egykorú, egyidős | jmds Freund (aus derselben Altersklasse), Altersgenosse' (NySz.), 1876 'ua.' (Nyr. 5: 377)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Román jövevényszó. | (≡) Rom. *leat* [hímnem] 'gyalogos, (baj)társ, cimbora', (R.) *leat* [semleges nem] 'év', (N.) 'évfolyam, korosztály <a hadseregben>' [szláv eredetű; vö. óe. szl. *lěto* 'nyár, év, idő'; or. *lemo* 'nyár, év'; stb.]. (⊕) A 2. jelentés csak a moldvai nyelvjárásban él. (⊕) Ez a származtatás szóföldrajzilag a tárgyi bizonyítékokkal alátámasztott, korai megjelenése azonban a szó eleji *j*-s változatnak ellent mond. **2.** Örökség az ugor korból. | (≡) Vö. vog. (AK.) *jat* '-val/-vel'; osztj. (Trj.) *mä jōtam* 'velem' (*mä* 'én') [ugor **jōttz* 'barát, pajtás']. Az obi-ugor szó jelentéséhez vö. finn *kanssa* '-val/-vel' < finn *kansa* 'nép, nemzet, emberek'; osztj. (Szin.) *pīlən* '-val/-vel' < osztj. (V.) *pil* 'barát, pajtás'; esetleg vö. még →*vele*. (⊕) Az ugor magyarázat csak akkor érvényes, ha a szó eleji *l* ~ *ly* nyelvjárási változat túljavított eredetű. A szó belseji **tt* > *t* változáshoz vö. →*hát*¹, →*lát* stb.

📖 MNy. 64: 72; TESz.; NyK. 79: 201; Bakos F.: REL. 480; UEW. 852; EWUng.

játék A: 1198 ? *ioatec* [SZN.] (ÓMOLv. 63); 1215/ *Iahacecu* [ɔ: *Iahatecu*] [SZN.] (VárReg. 283.); 1405 k. *iatek* (SchlSzej. 2068.); 1490 *jatikochoth* (SzalkGl. 157.); 1790 *játek* (NSz.); 1849 *játokának* (NSz.) **J:** 1. 1405 k. 'kedvtelésből, szórakozásból folytatott tevékenység, játszás | Spiel' # (↑); 2. 1490 '(harci, lovagi) tornajáték, verseny | Turnier' (↑); 3. 1493 k. 'sorsjáték, szerencsejáték (kártya, kocka stb.) | Glücksspiel, Hasardspiel' # (FestK. 149); 4. 1558 'színmű, ill. annak előadása, egyik felvonása, egyik szerepe | Schauspiel bzw. seine Aufführung, ein Akt od. eine Rolle davon' (MNY. 25: 47); 5. 1585 'szeszélyes, tréfás cselekvés, nem komoly dolog | Spielerei' # (Cal. 979); 6. 1585 'játékszer | Spielzeug' # (Cal. 269); 7. 1770/ 'szerelmeskedés | Liebelei' (NSz.); 8. 1794 k./ 'könnyed, ritmikus mozgás mint természeti jelenség, tünemény | leichte, rhythmische Bewegung als Naturerscheinung' (NSz.); 9. 1837/ 'színészi játszasmód, alakítás | schauspielerische Darstellung' (NSz.); 10. 1897 'muzsikálás | Musizieren' (NSz.); 11. 1884 'szerkezeti alkatrész elmozdulási lehetősége | Spielraum (Technik, auch abstr.)' (Nyr. 13: 578); 12. 1895/ 'szín, fény vibrálása, váltakozása | Wechselspiel (eines Lichts) Schillern' (NSz.) **Sz:** ~os 1527 *lateekus* 'játékban részt vevő, játszó személy | Spieler' (ÉrdyK. 95)

játszik A: 1372 u./ *yacikuala* [▽] (JókK. 160); 1528 *ÿazzasara* [sz.] (SzékK. 277); 1584 *iadzik* (NySz.); 1595 *Gyaczanni* [sz.] (Ver. 57.) **J:** 1. 1372 u./ 'kedvtelésből, szórakozásból vmilyen játékkal tölti idejét | spielen' # (↑); 2. 1531 'vmilyen hangszeren muzsikál | ein Musikinstrument spielen' # (TelK. 171); 3. 1533 'sorsjátékon, szerencsejátékban vesz részt | (um Geld) spielen' # (Murm. 2520.); 4. 1575 'szerelmeskedik | lieben, flirten' (Heltai: Krón. 52v); 5. [*el-ik*, R. *fel-ik*] 1577–1580 'komolytalansága, könnyelműsége miatt elveszít | verspielen, verwirken' # (NySz.); 6. 1585 'színművet előad; színműben szereplőt alakít | eine Rolle od. ein Stück darstellen, aufführen' # (Cal. 1077); 7. 1598 'kockáztat vmit | riskieren' (NySz.); 8. 1663 'incselkedik vkivel; nem vesz komolyan vkit | necken; nicht ernst nehmen' (MonIrók. 8: 411); 9. 1682 'színlelve, félrevezetően viselkedik | heucheln' (NySz.); 10. 1770/ ? 'fény, szín) vibrál, váltakozik | schillern (Licht, Farbe)' (NSz.), 1777 'ua.' (NSz.); 11. 1791/ 'könnyedén ide-oda mozog v. mozgat | spielen (zB. Wellen, Lächeln)' (NSz.); 12. [*szerepet ~ik*] 1832 'jelentősége van, számít | Bedeutung haben' # (NSz.); 13. 1845/ 'vmit babrál; piszmog vmivel | nesteln, pusseln' (NSz.); 14. 1850/ 'cselekmény) történik, lefolyik | sich abspielen' (NSz.) **Sz:** ~ódik 1416 u./¹ *iaódockal* [sz.] 'játszik, játszadozik | (sich) spielen' (BécsiK. 304); 1506 'csúfolódik | spotten' (WinklK. 197); 1892 'történik, lefolyik | sich abspielen' (NSz.) | ~i 1645 *Játszóság* [sz.] (NySz.) | ~ma 1861 sakk-játszmához (Nefelejts 1860. aug. 5.: 218); 1862 *játszmát* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; a szótó talán finnugor kori, magyar képzővel. | ⊕ A szótóhoz vö. md. (E.), (M.) *jofta-*, (E.) *jovta-* 'mond, elbeszél, elmesél meghatároz; (meg)magyaráz'; finn *juttele-* 'beszél, szól; elbeszél, elmesél' [fgr. **jukta-* 'beszél, szól; elbeszél, elmesél']. ⊕ A magyarázat gyengéje – a jelentéstani problémákon kívül – a szokatlan fgr. *u* > m. *a* megfelelésben van, valamint a *játék* szó legkorábbi adatának tisztázatlan tőalakjaiban. A szó belseji **kt* > m. *t* változáshoz vö. →*fut*, →*két*. A szóvég -*sz* gyakorító képző, ill. -*ék* névszóképző; vö. *metsz* (→*met*), *tetszik* (→*tetik*), ill. *maradék* (→*marad*), *szakadék* (→*szakad*) stb. A *játszik* eredeti jelentése valószínűleg 'elbeszél, elmesél', amelyből jelentésváltozással 'szerepet játszik, alakít' > 'játszik' válhatott; a jelentéséhez vö. csuv. *kala* 'mond, közöl, vmit állít; játszik <zenét>'; lat. *iocus* 'tréfa, móka; tréfázkodás, évődés; időtöltés, szórakozás; játék'; ném. (ófn.) *jehan*, *gehan* 'mond, közöl, vmit állít; bevall, beismer'; stb.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz. *játszik* a.; MSzFE. *játszik* a.; SSA. *jutella* a.; EWUng. • Vö. *holt-*, *játékszín*, *szín*⁻², *szó-*, *utó-*

játékszín Δ **A:** 1750 *Játékfzín* (Wagner: Phras. *Scena* a.) **J:** 'színpad, színház | Theater, Bühne'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*játék* 'színmű, színdarab, ill. előadás, bemutató' + →*szín*¹ 'fedett, az oldalán nyitott szerkezet' tagokból keletkezett, birtokos vagy jelzős, jelöletlen alárendeléssel. (⊖) Egyéb, régi megnevezések: *játéknak helye* 'színház', tkp. 'játék helye' (1527: ÉrdyK. 594); *játszóhely* 'ua.' (1702: NySz.); *játszósín* 'ua.' (1787: Szily: NyÚSz.); a *játszó* kifejezés a *játszik* (→*játék*) folyamatos melléknévi igeneve.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *játék*, *szín*¹, *szín*³

játszik* → *játék

jatt A: 1958 *Jatt* (NSz.) J: 1. 1958 'kéz {az argóban} | Hand {im Arg.}' (↑); 2. 1985 'borravaló, megvesztegetés(i pénz) {az argóban} | Trinkgeld, Schmiergeld {im Arg.}' (MArg.) Sz: ~ol 1960 *jattolni* [sz.] 'kezet ad vkinek; számol | die Hand geben; zahlen' (NSz.)

■ Jiddis (ném.) jövevényszó. | (⊖) Jidd. (ném.) *jad* 'kéz' [< héber *yād* 'ua.']. Vö. még ném. (argó) *Jad*, *Jat* 'ua.'. (⊕) A 2. jelentés metonímia; manapság a szó jelentése főleg az alacsonyabb nyelvi rétegekben használatos.

📖 EWUng.

javadalom [4] A: 1807 *javadalmas* [sz.]; *javadalom* (Szily: NyÚSz.); 1843 *jovadalomban* (NSz.) J: 1. 1807 'egyházi hivattallal járó jövedelem | Pfründe' (↑); 2. 1843 'juttatás; jövedelem | Zuwendung; Einkommen' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A *jav-* ~ *jov-* (a →*jó*¹ 'köszükségleti cikk, szükségletek kielégítésére alkalmas dolog, érték' töváltozata) + analogikusan használt, eredeti deverbális *-dalom* névszóképzővel keletkezett; vö. *társadalom* (→*társ*), *uradalom* (→*úr*) stb. (⊗) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jó*¹

javall A: 1551 *ioualunc* (NySz.); 1566 *iaualác* (Heltai: Fab. 60); 1575 *iauallác* (Heltai: Krón. 76b); 1640 *jóvall* [?] (NySz.); 1755 *Javállya* [l-j] (NSz.); 1784 *javolhatóság* [sz.] (NSz.) J: 1. 1551 'helyesnek tart; jóváhagy | billigen, gutheißen; approbieren' (↑); 2. 1577 k. ? 'tanácsol; javasol | raten; vorschlagen' (OrvK. 51), 1717 'ua.' (Mikes: TLev. 4) Sz: ~at 1803 *javallata* (MKurir 1803. dec. 2.: 21.§ [lábjegyzet]); 1804 *javallata* (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *jav-* ~ *jov-* többől (a →*jó*¹ töváltozata) -l ~ -ll igeképzővel keletkezett, amelynek eredeti jelentése 'vminek vél, tart, minősít'; vö. *helyesel* (→*helyes*), *rosszall* (→*rossz*). A 2. jelentés metonímia; vö. még →*javasol*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jó*¹

javas A: 1392 *Joasch* [SZN.] (Nyr. 94: 248); 1739 *jovasnak* (NSz.); 1786 *javos*, *Javós-fű* (NSz.) J: <MN> 1392 ? 'varázserejű; gyógyító erejű | zauberkräftig; heilkräftig' (↑), 1739 'ua.' (↑) | <FN> 1. 1392 ? 'kuruzsló | Quacksalber' (↑), 1786 'ua.' (↑); 2. 1817 'jós | Wahrsager' (TudGyűjt. 2: 54) Sz: ~ol 1789 *javaslását* [sz.] 'kuruzslással foglalkozik, sarlatánkodik | quacksalbern' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *jav-* ~ *jov-* többől (a →*jó*¹ töváltozata) -s névszóképzővel keletkezett. Az eredeti jelentés '(magával) jót hozó' lehetett. A jelentésekhez vö. →*jós*. A jelentés

kialakulása azon alapul, hogy a varázsló, bűvész, kuruzsló jóslással is foglalkozott. Ma a szó leginkább a *javasasszony* 'kuruzsló; javas-, füvesasszony' (1796: NSz.) összetételben és a *javasol* származékszóban él. A *javasol* származékszó ugyanolyan struktúrájú mint a →*javasol*, de független attól.

📖 Nyr. 59: 243; TESz.; EWUng. • Vö. *javasol*, *jó*¹, *jós*

javasol [1] **A:** 1670 *javaslásából* [?] [sz.] (Nyr. 42: 16); 1728 *javasolja* (Nyr. 42: 16); 1739 *jovasolt* [sz.] (NSz.); 1759 *javáslom* (NSz.); 1765 *javassolták*, *jovasoltam* volna (NSz.); 1778 *jovosoltatnak* [sz.] (NSz.); 1796 *javasol* (NSz.) **J:** 1. 1670 'tanácsol | raten' # (↑); 2. 1746 'jóváhagy; helyesel | billigen, gutheißen; approbieren' (Szily: NyÚSz.) **Sz:** **javaslat** 1807 *javaslat* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *jav-* ~ *jov-* töből (a →*jó*¹ töváltozata) -l igeképzővel keletkezett. – A szó belseji -s egy melléknévképző; az alaktanához vö. *jósol* (→*jós*). Az eredeti jelentése 'vmit jónak tart' lehetett. – Rokon értelmű szó a →*javall*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jó*¹

jávorszarvas **A:** 1800 *Jávor Szarvas* (Márton J.: MNSz.–NMSz. 439); 1862 *jávor-szarvast* (NSz.) **J:** 'a szarvasfélék családjába tartozó, lapátos agancsú állat | Elch, Elentier (Alces alces)' – De vö. 1551 *jauor* 'ua.' (NySz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A *jávor* (↑) + →*szarvas* tagokból keletkezett tautologikus összetétellel. Az első tag bizonytalan eredetű, esetleg német jövevényszó: ném. *Auer* 'östulok', *Auerochs* 'ua.'. Ennek a származtatásnak jelentős fonetikai nehézségei vannak.

📖 NytudÉrt. 50: 74; TESz.; EWUng. • Vö. *szarvas*

jázmin **A:** 1664 *iesaminok*, *Jelsemin* (NySz.); 1767 *Jásmín* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1787 *jasmin*, *Jázsmint* (NSz.); 1788 *Jezemin* (NSz.); 1790 k. *Jázmin* (Nyr. 85: 212); 1798 *Jasminum* (NSz.); 1807 *Jázmin* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1815 *jászminágak* (NSz.); NYJ. *jázmén*, *jázmí* (ÚMTsz.); *jázmint* [□]; *jézsamina* [□] (ÚMTsz.); *jézamentom* (Csűry: SzamSz.) **J:** 'délen honos, ill. onnan származó, sárga v. fehér virágú olajfaféle (dísz)cserje | Jasmin (Jasminum, Philadelphus coronarius)'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Jasmin*, (R.) *jelsemin*; fr. *jasmin*; ol. *gelsomino*; szbhv. *jasmin*; cseh *jasmín*; stb. 'jázmin'. Vö. még lat. (k.), (tud.) *jasminum*, (k.) *jeseminum*: 'ua.' Forrása: újperzsa *yāsamūn*, *yāsamīn* 'ua.', az arab *yāsamīn* 'ua.' közvetítésével. Az olasz és spanyol nyelvi hatás által vált elterjedté. (⊕) A magyar alakváltozatok részben latin (*jezsamin*, *jásmín*, *jázsmínium*) és részben német (*jázmin*, *jelzsemin* vagy *jelzemin*) forrásra mennek vissza.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

jé **A:** 1781 *Jé*, *Jéh* (NSz.); 1785 *jéj* (NSz.); 1793 *je* (NSz.) **J:** '⟨isz⟩ | ⟨Interj.⟩' #

■ Vitatott eredetű. | 1. Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Spontán hangkitöréssel keletkezett a meglepődés, csodálkozás, harag kifejezésére. Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak: cseh *jé*; szlk. *jé*: 'a meglepettség kifejezésére szolgáló indulatszó'. 2. Német jövevényszó. | (≡) Ném. *je* 'indulatszó (főleg szókapcsolatokban) a rémület, részvét, kétely stb. kifejezésére)' [< ném. *o Jesus* 'ua.'].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jezsuita*, *ojjé*

jég A: 1156 ? *Jegu* [HN.] (MonStrig. 1: 107–108); 1228 ? *Yegis* [sz.] [SZN.] (ÓMolv. 80); 1405 k. *ieg* (SchlSzj. 86.); 1416 u.¹ *iègi* (BécsiK. 132); 1416 u.³ *egh* (AporK. 180); 1538 *jëeg* (Pesti: Nomenclatura V₍₁₎); 1585 k. *gëgh* (Gl.) J: '(meg)fagyott víz | Eis' # Sz: **jeges** 1228 ? [SZN.] (↑); 1510 *jeges* (MargL. 22) | **jegel** 1638 *Jegelő* [sz.] (Oklsz.) | **jegec** 1842 *jegeczfényöket* 'kristály | Kristall' (NSz.) | **jegeces** 1843 *jegeczes* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (AK.) *jõhk*; osztj. (V.) *jõhk*; zürj. (S.), (P.) *jî*; votj. (Sz.), (G.) *jë*; cser. (KH.), (U.) *i*; md. (E.) *ej*, *ev*, *eη*, (M.) *jäi*, *äi*; finn *jää*; lp. (norv.) *jiegnâ*: 'jég' [fgr. **jäne* 'ua.']. (≈) Megfelelői: soj. *tëη*; koj. *neη*; stb.: 'fenékjég, termésjég'. (△) A finnugor szó belseji **η* az ugor nyelvekben **ηk* (> m. g) lett; vö. →*egér*, →*fogoly*² stb. (⌘) A *jegec* alak nyelvújítás kori tudatos szóalkotás következtében keletkezett, de nem szoríthatta ki a →*kristály* kifejezést.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz., *jegec* a. is; MSzFE.; EWUng.

jegenye A: 1239 *Jeguna* (Oklsz.); 1247 *Jegeniefa* (Oklsz.); 1255 *jegnye* (Wenzel: ÁÚO. 7: 396); 1470 k. *yegynefa* (CasGl. 73.); 1499 *Jegenyewffa* (NySz.); 1533 *Jegőne* fa (Murm. 1320.); 1577 k. *Igēnye* fan (OrvK. 464); 1865 *jegényé-t* (CzF.); NYJ. *egőnye*-fa, *gegőnye*-fa (MTsz.); *gyegőnye*, *leginyefa*, *nyegőnye* nyárfa, *regőnye* (ÚMTsz.) J: 1. 1239 ? 'nyárfa, főleg fehér nyárfa | (Weiß)pappel' (↑), 1425 'ua.' (Oklsz. *jegényenyár* a.); 2. 1386 ? 'platán | Platane' (Oklsz. *jegőnye-fa* a.), 1453 'ua.' (Oklsz.); 3. 1500 k. 'jegenyefenyő | Weißtanne' (TemGl. 70)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *jagnjed*, *jagnjeda* 'rezgő nyárfa, fekete nyárfa', (N.) *jagned*, *jagnjet* 'fekete nyárfa'; szln. *jagned*, (N.) *jágnjed* 'ua.' [< szláv **agnę* 'bárány'; a megnevezés összefügg a nyárfa bolyhos virágzatával; vö. →*barka*]. Vö. még cseh *jehněda*, (N.) *jehněd* 'barka <virágzat>'; or. (e.) *ягнядие* 'fekete nyárfa'; stb. (△) A *jegenye* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett, valamint hangbetoldással és a kicsinyítő képzőnek értelmezett szóvégi *d* elhagyásával; legvégül vö. →*medve*. Az *egőnye* és *gegőnye* változatokhoz vö. *érce* ~ *gerce* (→*jérce*). – A 2., 3. jelentés metaforikus.

📖 NyTan. 1/1: 48; MNy. 10: 16, 268; Kniezsa: SzlJsz. 232; TESz.; EWUng. • Vö. *mióra*

jéger A: 1927/ *jäger* (NSz.); 1953 *jéger* (Ország: MAngSz.) J: 'gyapjú alsónemű | wollene Unterwäsche' – De vö. 1886 *Jaeger inget* 'gyapjú alsóing | wollenes Unterhemd' (NSz.)

■ Egy összetételi előtag önállósulása. | (△) A *jégering* (↑) szóból önállósult. Gustav Jäger családnevére megy vissza, aki a gyapjúruhát mindennapi viseletként ajánlotta. Ebből a családnévből képzett szó a ritkán előforduló ném. *Jägerwäsche* is. Manapság mindenekelőtt a *jégeralsó* 'hosszú alsónadrág' alak használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ing*, *jáger*

jegy A: 1156 ? *Jegu* [HN.] (MonStrig. 1: 107–108); 13. sz. eleje/ *iegufe[h]v[3]* [sz.] (KTSz.); 1224 *iegfa* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 424); 1416 u.¹ *iègbè*, *igèiert* (BécsiK. 290, 58); 1456 k. *jëdztetik* [sz.] (SermDom. 2: 764); 1519 k. *iegiöseue* [sz.] (DebrK. 141); 1595 *Gyëzzeth* [sz.] (Ver. 98.) J: 1. 13. sz. eleje/ 'házasulandó feleknek az egymáshoz tartozását jelző ajándék; jegyesség | Brautstand; Brautgeschenk' (↑); 2. 1224 'ismertető jel, megkülönböztető jelzés; jelkép | Kennzeichen; Symbol' # (↑); 3. 1372 u./ 'vminek a nyoma, foltja | Spur' (JókK. 142); 4. 1490 'a csillagászati állatövnek egyik csillagképe | Sternbild' (SzalkGl. 1.); 5. 1495 e. 'vminek a megnyilvánulása, tünete | Anzeichen, Merkmal' # (GuaryK. 32); 6. 1519 'emberfelettséget jelző csodatétemény | Wundertat' (JordK. 391); 7. 1533 'vminek az írott jele;

írással jelzésnek egy eleme | schriftliches Zeichen; Schriftzeichen' (Murm. 2539.); **8.** 1585 'táblácska; biléta | Täfelchen; Karte, Billett' (Cal. 1059); **9.** 1833 'egy-két adatot tartalmazó kartonlap (névjegy, igazolvány stb.); vmely szolgáltatás igénybe vételére jogosító (pénzen megváltott) cédula, papírszelet | Karte, Schein; Eintritts-, Fahrkarte usw.' # (NSz.); **10.** 1848/ 'értékpapír, bankjegy, papírpénz | Wertpapier, (Bank)note' (NSz.); **11.** 1857 'beváltható utalvány, vásárlásra jogosító hatósági utalvány | Bezugsschein, Marke' (NSz.); **12.** [vminek a ~ében] 1900 'vminek a szellemében, jelszavával | im Zeichen von etw' (NSz.); **13.** 1915 'iskolai érdemjegy, osztályzat | Note, Zensur (Schule)' # (NSz.) **Sz:** ~**es** 13. sz. eleje/ 'házastársul eljegyzett személy | Braut, Bräutigam' (↑); 1611 'jellel ellátott | gekennzeichnet, markiert' (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ez** 1372 u./ *jegyež* '(ki-/meg)jelöl, jellel ellát | bezeichnen' (JókK. 48); 1416 u./¹ 'jelent, jelez | bedeuten' (BécsiK. 74); 1456 k. 'házastársul eljegyez | verloben' (SermDom. 1: 126) | ~**zés** 1416 u./¹ *iègzefen* (BécsiK. 291) | ~**zet** 1416 u./³ *iegzetet* 'ismertetőjel | Kennzeichen' (AporK. 47); 1784 'megjegyzés | Anmerkung' (NSz.); 1900/ 'jegyzetfüzet | Kollegheft' (NSz.) | ~**ző** 1544 *ieccző* <FOLY MN-I IGENÉV> (Oklsz.); 1795 'nótárius | Notar' (NSz.) | ~**zék** 1780 k. *Jegyzékkönyv* (Nyr. 30: 426)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A →*jel* 'ismertetőjegy; vélemény, nyilatkozat' szóból keletkezett *l > ly* palatalizációval és *ly > gy* affrikálódással; vö. esetleg →*hogy*¹, →*így* stb. A 3. jelentés lehetett az eredeti; a többi ebből alakult ki jelentésbővüléssel.

📖 N Nyv. 1: 372; TESz.; NytudÉrt. 92: 103; EWUng. • Vö. *jel*, *név*-, *véd*-

jel A: 1416 u./² *ièlt* (MünchK. 51va), de vö. →*jegy*, de vö. →*jelen*, de vö. →*jeles*; 1553 u. *gyelt* (MonÍrók. 3: 49); 1575 *iell* (Heltai: Krón. 158a); 1604 *Ielysütő* vas (Szenczi Molnár: Dict. *Tudícula* a.); 1719 *jél* (NSz.); NYJ. *dzsel* (Imre: FelsSz.) **J:** **1.** 1416 u./² 'vmit közlő jelzés | Zeichen' # (↑); **2.** 1456 k. 'ismertető jegy, megkülönböztető jelzés | Kennzeichen' # (SermDom. 1: 135); **3.** 1493 k. 'vminek a megnyilvánulása; tünet | Äußerung; Symptom' (FestK. 391); **4.** 1527 'vmit jelölő tárgy | etw bezeichnende, markierende Sache' # (Heyden: Puerilium 54); **5.** 1560 k. ? 'vminek írott, rajzolt jelölője | Schriftzeichen, Signatur' # (GyöngySzt. 4553.), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Apósthrophus* a.); **6.** 1577 ? 'jelkép; jelvény | Symbol; Abzeichen' (KolGl.), 1582 'ua.' (NySz.); **7.** 1585 'előjel | Vorzeichen' (Cal. 839); **8.** 1585 'biléta; jegy | Billett; Karte' (Cal. 1059); **9.** 1585 'emlékmű | Denkmal' (Cal. 1090); **10.** 1618 'isteni megnyilatkozás, csodatétemény | Zeichen (Art Wunder)' (NySz.); **11.** 1673 'az asztrológiai állatöv egy jegye | Sternbild' (NySz.); **12.** 1800 'grammatikai szuffixum | Suffix in der ungarischen Grammatik (mit Ausnahme der Ableitungs- und Kasussuffixe)' (NSz.) **Sz:** ~**ez** 1770 el-ki-*jelezni* [sz.] (MNY. 2: 180) | ~**öl** 1772 föl *Jelölése* [sz.] (MNY. 60: 231) | ~**ölt** 1780 <BEF MN-I IGENÉV> (MNY. 60: 231); 1833 *jelelt* 'pályázó | Bewerber' (Jelenkor 2/1: 367) | ~**zet** 1835 (Kunoss: Gyal. *Signatura* a.) | ~**vény** 1835 ? *jelevény* 'hatványkitevő mellékszám' (Kunoss: Gyal. *Index* a.); 1842 *jelevénynyé* (Nyr. 91: 362) | ~**ző** 1845 *jelző* '(nyelvészetben:) az a mondatrész, amely a vele szerkezetet alkotó névszó vmilyen tulajdonságát fejezi ki | Attribut' (NyF. 76: 32)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Osztj. (Vj.) *jäyäl* 'díszítés', (Mj.) *jäyäl* 'vonal, csillag, fehér folt <csillag alakú folt a lovon>'; finn *jälki* '(láb)nyom' [fgr. **jälke* 'nyom jegy; folt']. ⊕ A szó belseji **lk* > m. *l* változáshoz vö. →*halad*, →*válik* stb. A magyarban a 2. jelentés lehet a legkorábbi, az alapjelentéshez vö. →*jegy*. A jelentések összefüggéséhez vö. ném. *Spur* 'a láb v. kerék nyoma stb.; ösvény, útvonal; jel, jelvény, folt, stigma'. A jelentések sok egybeesést mutatnak a *jel*-ből szóhasadással keletkezett →*jegy* jelentéseivel, amelynél azonban a *jel* elvont jelentésekben gazdagabb.

📖 N Nyv. 1: 372; Vir. 1956: 107; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *elő*-², *fémjelez*, *gyalog*, *jegy*, *jel*-, *jelen*, *jeles*, *jelleg*, *jellem*, *jelmez*, *kül*-

jel-

~**szó A:** 1783 *jelszó* (NSz.) **J:** 'csak a beavatottak által ismert jelige, ill. belső használatú, katonai szó az illetéktelenek kiszűrésére, távoltartására | Kennwort, Losung, Parole' # | ~**kép A:** 1790 *jelképpel* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'szimbólum | Symbol, Sinnbild' # **Sz:** ~**es** 1817 *jelképes* 'átvitt értelmű, szimbolikus | symbolisch' (NSz.) | ~**ige A:** 1831 *jeligéül* (NSz.) **J:** 'jelmondat, jelszó | Devise' | ILYENÉK MÉG: ~**beszéd** 'ujjábécével való közlés, jelelés | Signalsprache' (1873: NSz.); ~**magyarázat** 'egyezményes jeleket feltüntető és értelmüket magyarázó jegyzék | Zeichenerklärung' (1890: NSz.)

■ Az összetételi előtag, azonos →*jel* szóval. | (⊕) Az összetételek többnyire belső keletkezésűek, de néhány esetben a német analógiák is szerepet játszottak; a *jelkép*-nél az utótag azonos a →*kép*¹ 'forma, alak' szóval. (⊗) Nyelvújítási szavak.

📖 TESz. *jelkép* a.; EWUng. • Vö. *ige, jel, kép*¹, *szó*

jelen A: 1156 ? *Jelen* [HN.] (MonStrig. 1: 108); 1372 u./ *ȳelen* (JókK. 67); 1416 u./¹ *ièlen*; *ièlènfégècbèn* [sz.] (BécsiK. 268, 100); 1416 u./² *ièlènnèn* [R.] (MünchK. 96va); 1525 k. *jellen* (GyöngyK. 45); 1554 *ielõn* valo (Tinódi: Cronica aa2a) **J:** <HSZ> **1.** 1372 u./ 'oda, ott, azon a helyen | zugegen' # (↑); **2.** 1372 u./ 'nyilvánvalóan | offenbar' (JókK. 122); **3.** 1416 u./¹ 'a most folyó időben, manapság | heutzutage' (↑) | <MN> **1.** 1470 'nyilvánvaló, szemmel látható | offenbar, offensichtlich' (SermDom. 2: 263); **2.** 1617 'jelen való, jelenlévő | anwesend' (NySz.); **3.** 1813 'a jelenlegi, jelenlévő, a szóban forgó, ez | gegenwärtig' # (Nyr. 85: 257) | <FN> **1.** 1754 'látomásban megjelenő alak, tünemény | Erscheinung' (NSz.); **2.** 1821 'jelen(kor), jelenlét | Gegenwart' # (NSz.); **3.** 1865 'az idő most folyó szakasza; (grammatikában:) jelen idő | Präsens' (CzF.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ *yelenfeges* [sz.] (JókK. 9) | ~**séges** 1372 u./ 'nyilvánvaló, tapasztalható, jelenvaló | offenbar; anwesend' (JókK. 9) **R:** ~**nen** 1372 u./ *yelennen* 'rögtön, azonnal, tüstént, nyomban | sofort' (JókK. 54) | ~**ségest** 1372 u./ *yelenfegeft* 'nyilvánvaló, világos, szemmel látható | offensichtlich' (JókK. 66) | ~**leg** 1829 *jelenleg* 'most, mostanában | zu dieser Zeit' (MNy. 4: 252)

jelenik A: 13. sz. eleje/ *ielunel* (KTSz.); 13. sz. második fele/ *ielenetuiben* [sz.] (GyS.); 1416 u./¹ *ièlenic* [▽] (BécsiK. 211); 1495 e. *ielõnec* (GuaryK. 93); 1551 *gyelenéc* (NySz.) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'láthatóvá, tapasztalhatóvá válik | als Vision erscheinen' (↑); **2.** 13. sz. második fele/ 'feltűnik, mutatkozik, megnyilatkozik/-nyilvánul | erscheinen, sich offenbaren' # (↑); **3.** [meg~ik] 1372 u./ 'megtörténik; bekövetkezik | geschehen; eintreffen' (JókK. 54); **4.** 1416 u./¹ ? 'vminek látszik, mutatkozik | scheinen' (BécsiK. 92), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 552); **5.** [rendszerint meg~ik] 1763 'vhová oda megy, vhol ott terem | sich einstellen' # (NSz.); **6.** [meg~ik] 1804 'nyomtatvány' kiadásra kerül | erscheinen (Drucksache)' # (NSz.) **Sz:** ~**et** 13. sz. második fele/ 'nyilatkozat, kinyilatkoztatás, megjelenés, megmutatkozás | Offenbarung, Erscheinen' (↑); 1830/ 'rövid esemény, (színházban:) felvonásnak az a kisebb egysége, amelyben ugyanazok vannak a színen | Szene' (NSz.) | ~**és** 1493 k. *megh yeleneeseen* (FestK. 153) | **meg~tet** 1790 *meg-jelentette* (MindGyűjt. 1790. jún. 30.: 410); 1901 *jelentetnék meg* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **jelen** megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A →*jel* '(ismertető)jegy; vélemény, nyilatkozat' szóból keletkezett -n módhatározói raggal. Az eredeti jelentés a határozói 2. jelentés lehetett. A melléknévi szófaj jelzői használatban alakult ki. A 2. jelentés önállósodás útján jött létre a *jelenkor* 'jelen, jelenlét <korszak>' (1813: Nyr. 85: 257) összetételből.

■ A **jelenik** szófajváltással keletkezett. | (⊕) A *jelen* szóból alakult ki. A határozószó > ige fejlődésben az -n mozzanatos igeképzővel ellátott ige analógiája is szerepet játszhatott; vö. *cseppen* (→*csepp*), →*fogan* stb.

jelenik → *jelen*

jelenlét **A:** 1561 *ielõn letet* (M Ny. 67: 493); 1649 *jelen-létében* (NSz.) **J:** **1.** 1561 'vmely helyen való (ott) tartózkodás, meglét; jelenvalóság, (tudatos) ottlét, megélés | Anwesenheit; Dasein' # (↑); **2.** 1807 'a pillanatnyi lét, a jelen | Gegenwart' (NSz.); **3.** 1831 'lélekjelenlét | Geistesgegenwart' (NSz.)

■ Összetett szó. | ☞ **A** → *jelen* + → *lét* tagokból keletkezett jelzői alárendeléssel. A 3. jelentés önállósodás útján alakult ki a *lélekjelenlét* (1831: NSz.) szóból; vö. még *lelke jelenléte* 'ua.' (1818: NSz.). A *lélekjelenlét* a ném. *Geistesgegenwart* 'képesség gyorsan, mégis megfontoltan cselekedni' tükörfordítása. ☞ Egyéb, régi megnevezése: (R.) *jelenlétel* 'jelenlét; belépés, bekövetkezés, jelenlét, ottlét' (1585: Cal. 841).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jelen*, *lét*

jelent **A:** 1372 u./ *yelentyvk* [t-j] (JókK. 134); 1416 u./¹ *ièlèntè* (BécsiK. 76); 1495 e. *ielõnti* (GuaryK. 29); 1533 *Tauaz ielûnttõ* [sz.] (Murm. 57.); 1551 ? *gyelentete* [sz.] (NySz.); 1788 *Lejentyeni* [sz.] (M Ny. 5: 285); NYJ. *gyelènt* (MTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'tudat; hírül ad; kinyilatkoztat | bekanntmachen, melden; feierlich kundtun' # (↑); **2.** 1372 u./ 'magatartásával kinyilvánít, kijelent | offenbaren' (JókK. 11); **3.** [meg~] 1372 u./ '(meg-/el)magyaráz | erklären' (JókK. 17); **4.** [meg~] 1372 u./ 'megvall; meggyón | gestehen; beichten' (JókK. 156); **5.** [meg~, ma főleg *fel~*] 1372 u./ 'elárul | verraten' (JókK. 27); **6.** [meg~i magát] 1416 u./² 'megjelenik, előtűnik, mutatkozik | erscheinen' (MünchK. 107va); **7.** 1470 '⟨jel, megnyilatkozás, nyelvi eszköz⟩ értelmet, tartalmat kifejez, felidéz | bedeuten' # (SermDom. 2: 371); **8.** 1519 'kimond, nyelviileg kifejez | aussprechen' (CornK. 35); **9.** 1560 k. '⟨isteni sugallat, látomás alapján⟩ megjövendöl | prophezeien' (GyöngySzt. 1670.); **10.** 1588 'ábrázol | darstellen' (NySz.); **11.** 1865 'számít, jelentősége van; vminek számít, vminek tekinthető | Bedeutung haben, wichtig sein; gleichwertig sein mit etw' # (CzF.) **Sz:** ~**get** 1372 u./ *yelentyjua* (JókK. 119) | ~**és** 1405 k. *ielentes* 'megjelenés, látomás, tünemény | Erscheinung' (SchlSzt. 2050.); 1508 'kihirdetés | Verkündigung' (DöbrK. 67); 1784 'tudósítás, beszámoló | Berichterstattung' (NSz.); 1787/ 'értelem, jelentőség | Bedeutung' (NSz.) | ~**ös** 1793 ? *jelentös* [esetleg a R. *jelentés* változata] (NSz.); 1815 *jelentös* (NSz.) | ~**kezik** 1830 *jelenkezik* (Szily: NyÚSz.) | ~**őség** 1817 *jelentőségről* (HasznMul. 9: 67); 1833–1842/ *jelentőségében* (NSz.) | ~**ékeny** 1838 *jelentékeny* (Rajzolatok 1838. márc. 11.: 162); 1843 *jelentékeny* (NSz.) | ~**éktelen** 1840 *jelentéktelen* (Jelenkor 1840. aug. 19.: [1]); 1842–1846 *jelentéktelen* (NSz.)

■ Származékszó. | ☞ **A** *jelenik*-ből (→ *jelen*) keletkezett -*t* műveltető igeképzővel. A 6. jelentés lehetett az eredeti, a további jelentések ebből alakultak ki jelentésbővüléssel. A 10. jelentéshez vö. → *jel*. A 11. jelentés keletkezésére a *jelentős*, *jelentékeny* származékszavak is hathattak. A későbbi származékok nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jelen*

jeles **A:** 1341/ ? *Jelusberche* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 125); 1372 u./ *jeles* (JókK. 3); 1416 u./¹ *ièlèsnèc* (BécsiK. 69); 1470 *ielefs* (SermDom. 2: 576); 1495 e. *ielõs* (GuaryK. 35); 1519 k. *ielõs* (DebrK. 356); 1559 *ielyes* (Székely I.: Krón. Előszó, a3a); 1560 *gyelesül* [R.] (CzF.) **J:** <MN> **1.** 1341/ ? 'ismertető jellel ellátott, megjelölt | gekennzeichnet, markiert' (↑), 1750–1771

'ua.' (NySz.); **2.** 1372 u./ 'kitűnő, kiváló | vorzüglich' # (↑); **3.** 1372 u./ 'rosszalló értelmű fokozó jelzőként' hírhedt, rossz hírű | berüchtigt' (JókK. 30); **4.** 1372 u./ 'ünnepi, nevezetes, emlékeztető (esemény, nap) | denkwürdig (Tag)' (JókK. 85); **5.** 1416 u./¹ 'kiemelkedő; közismert | hervorragend; allbekannt' (BécsiK. 53); **6.** 1416 u./¹ 'biztos; nyilvánvaló | gewiß; offenbar' (BécsiK. 77); **7.** 1456 k. 'tanulságos | lehrreich' (SermDom. 2: 599); **8.** 1510 'jelentős; jelentékeny | wichtig; bedeutend' (KárOkl. 3: 71); **9.** [határozói értékben] 1630 'kiválóan; nagyon | vorzüglich, sehr' (NySz. 126) | <FN> **1.** 1865 'jeles osztályzatú tanuló | Vorzugsschüler' (CzF.); **2.** 1915 '»jeles« tanulmányi minősítés, (a legjobb) osztályzat | Schulnote »vorzüglich«' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1372 k./ *jeleffgeuel* (JókK. 2) | ~**kedik** 1416 u./¹ *ièlèfkédnc* 'kitűnik, érdemeket szerez, kiemelkedik | sich hervortun, sich auszeichnen' (BécsiK. 54) **R:** ~**ben** 1416 u./² egébectől *ièlèfben* 'tüzetesebben, közelebből | des Näheren' (MünchK. 36a); 1495 e. *ièlòfben* 'különösképpen; nevezetesen | insbesondere' (GuaryK. 82) | ~**ül** 1476 k. *ielezwl* <HSZ> (SzabV.) | ~**en** 1508 *ielussen* 'éspedig, mégpedig | und zwar' (KL. 17.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*jel*-ből keletkezett -s melléknévképzővel. Az eredeti jelentése 'megjelölt, kijelölt' lehetett, de nem található rá megbízható adat. – A nyelvújítás korában újra használatba jött. A további jelentések metaforikus keletkezésűek.

📖 Lőrincze: ÉdAny. 263; TESz.; EWUng. • Vö. *jel*

jelleg **A:** 1843 *jelleg* (MNY. 4: 254) **J:** **1.** 1843 ? 'vminek a mivoltát meghatározó, sajátos lényegét megadó tulajdonságok összessége, egyediség, ismertetőjegy | Eigenart, Gepräge' (↑), 1847 'ua.' (NSz.); **2.** 1851 'jellemző vonás, jellegzetes megnyilvánulás | Merkmal' (NSz.); **3.** 1854 'tipikus alak | typische Figur' (NSz.) **Sz:** ~**zetes** 1859 *jellegzetes* (OrvH. 1859. febr. 13.: [1]); 1887 *jellegzetességéről* [sz.] (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*jel* '(ismertető)jegy; vélemény, nyilatkozat' jött létre -g névszóképzővel; vö. →*anyag*, →*lényeg* stb. – A szó belseji *l* > *ll* geminációhoz vö. →*jellem*, →*szellem* stb. A szó a jellemvonás sajátosságának kifejezésére jött létre, amely nem személyekre vonatkozik. (⊕) Nyelvújítási szó.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 171; TESz.; EWUng. • Vö. *jel*

jellem **A:** 1812/ *Jellemzetéhez* [sz.] (Nyr. 85: 258); 1846 *jellemmagasság* (NSz.) **J:** **1.** 1812/ 'jellemző sajátosság; jelleg, ismertetőjegy | charakteristische Eigenschaft; Eigenart, Gepräge' (↑); **2.** 1829/ 'az emberi magatartást meghatározó tulajdonságok összessége, lelki alkat, karakter | Charakter' # (NSz.); **3.** 1859 'erkölcsileg szilárd ember | (Mensch mit) Charakter' # (NSz.) **Sz:** ~**ez** 1812/ [sz.] (↑) | ~**es** 1839 *jellemes* (Regélő 1839. dec. 26.: 833); 1840/ *jellemes* 'rá jellemző, megjelölt, ismertetőjellel ellátott | kennzeichnend' (NSz.); 1846/ ? 'erkölcsileg kiváló | charaktervoll' (NSz.); 1860 'ua.' (NSz.) | ~**ző** 1839 *jellemző* (Figyelmező 1839. nov. 26.: 773); 1843 *jellemző* (NSz.) | ~**telen** 1841 *jellemtelen* (MNY. 4: 254)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*jel* '(ismertető)jegy' szóból jött létre a -m névszóképzővel; vö. →*elem*, →*szellem* stb. Az 1. jelentést 'egyéni jelleg, jellemző' a →*jelleg* kiszorította. A szó – a →*jelleg*-től eltérően – leginkább személyekre vonatkozik. (⊕) Nyelvújítási származékszó.

📖 Szily: NyÚSz.; Nyr. 85: 258; TESz.; EWUng. • Vö. *jel*

jelmez **A:** 1846 *jelmezben* (NSz.) **J:** **1.** 1846 'színpadi öltözet; viselet, öltözet | Kostüm; Kleid, Tracht' (↑); **2.** 1856 'főleg farsangi bálon viselt álöltözet, álruha | Maskenkleid' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*jel* 'jel, jelzés, jelölés; elnevezés, vmi megjelölése' + →*mez* 'ruházat, viselet' tagokból, jelzői alárendeléssel keletkezett; vö. *jelkép*, *jelszó* stb. (→*jel*-). (⊗) Nyelvújítási származékszó.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 207; TESz.; EWUng. • Vö. *jel*, *mez*

jenki A: 1831 *Yankee* (MNY. 66: 233); 1844 *jankeet* (TESz.); 1845 *Ianky* (NSz.); 1854 *jenki* (Heckenast: IdSzT.) **J:** <FN> 1831 'az Amerikai Egyesült Államok észak-amerikai származású, magatartásában is jellegzetesen amerikai polgára | Yankee' (↑) | <MN> 1838 'az észak-amerikaiakkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | die Yankees betreffend' (Nyr. 94: 236)

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *Yankee* 'Új-Anglia <Amerika> lakosa; az Egyesült Államok lakosa' [< holl. *Janke* [SZN.], amely a *Jan* [SZN.] kicsinyítő képzős alakja]. Észak-Amerika holland telepeseinek eredeti beceneve, amely ennek a területnek az angol lakosaira is kiterjedt. (≈) Megfelelői: ném. *Yankee*; fr. *yankee*; stb.: 'jenki'.

📖 Nyr. 94: 236; TESz.; EWUng. • Vö. *donzsuán*, *szentjánosbogár*, *zsoké*

jérce A: 1445 ? *Jerchethethew* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 431); 1533 *Jercze* tik (Murm. 1078.); 1615 *jérczén* (NySz.); 1687 *Ércze* (MNY. 80: 247); 1745 *Ércse* (MNY. 80: 247); 1792 *gértze* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1847 *érci* (MTsz.); NYJ. *jércē* (Nyatl.) **J:** 1. 1445 ? 'növendék tyúk, csirke | Hühnchen, Henne' (↑), 1533 'ua.' (↑); 2. 1799 'más szárnyas fiatal nőténye | junges Weibchen einer anderen Art Geflügel' (NSz.); 3. 1864 'hitves, feleség; süldő lány | Gattin, Gemahlin; Backfisch' (NSz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | (≡) Blg. *яруца*, (N.) *эруца* 'fiatal tyúk, amely még nem tojik'; szbhv. *jarica* 'fiatal (nőtény) kecske', (R.) 'egyéves tyúk v. (nőtény) kecske'; szln. *jarica* 'csirke, tyúk, jérce'; szlk. *jarica* 'a tavasszal kikelt, még nem tojó tyúk' [< szláv **jarъ* 'tavasz']. A 'tavaszi gabona' jelentés megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A *jérce* alak a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével és pótlónyúlással keletkezett; a palatális irányba történő hangrendi átcsapáshoz vö. →*pöszméte*, →*rekettye* stb. – Az *érce*, *gérce* típusú változatok keletkezéséhez vö. →*jegenye*. A 3. jelentés tréfás metafora; vö. →*csibe*, →*tyúk* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 233; TESz.; EWUng. • Vö. *jerke*, *óra*

jerke × A: 1590 *Ierke* barany (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 63); 1833 *jérkénenk* [o: *jérkének*] (NSz.); NYJ. *járka*, *jérkéket* (ÚMTsz.) **J:** 'nőtény juh v. kecske | junges Weibchen <Schaf, Ziege haupts. vor dem ersten Tragen>'

■ Szlovák vagy ukrán jövevényszó. | (≡) Szlk. *jarka* 'a juh fiatal nőténye az első vemhességig', (N.) 'a még fedezetlen borjú, juh, tyúk'; ukr. *ярка* 'a juh fiatal nőténye, amely még nem volt vemhes' [az eredetéhez vö. →*jérce*]. Vö. még cseh *jarka* 'tavaszi búza; haszonállat a tavaszi alomból'; or. *ярка* 'a juh fiatal nőténye, amely még nem volt vemhes'; stb. (⊕) A palatális irányba történő hangrendi átcsapáshoz vö. →*erge*, →*pöszméte* stb. A *járka* változat későbbi átvétel a az ukránból.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 233; TESz.; EWUng. • Vö. *jérce*

jezsuita A: 1559 *Iesvita* (TESz.); 1630 *jesuitákra* (NySz.); 1632 *jesuvita* (NySz.); 1668 *esavita* (NySz.); 1779/ *jesuiták* (NSz.); 1783 *Jésuitáktól* (ItK. 88: 344); 1785 *Jésoviták* (NSz.); 1793 *Iesovíta* (NSz.); 1799 *Jeszoviták* (NSz.); 1803/ *Jézuitai* [sz.] (NSz.); 1882 *Jézsvita* (NSz.);

NYJ. *jězsovita* (Bálint: SzegSz.); *jězsuhita* (Csűry: SzamSz.) **J:** <MN> 1559 'a jezsuitákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | jesuitisch' (↑) | <FN> **1.** 1630 'egy katolikus szerzetesrendnek, az ún. Jézus-Társaságnak a tagja | Jesuit' (↑); **2.** 1791 'mesterkedő és képmutató személy | heuchlerischer Intrigant' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.), (ú.) *Jesuita* 'Jézust szolgáló, jámbor, vallásos szerzetes; bigott, vakbuzgó, alakoskodó, álszent', (ú.) 'jezsuita' [< lat. *Jesus* [SZN.]]. A középlatin elnevezést a Loyolai Szent Ignác által 1534-ben alapított rend, a „Jézus társaság” tagjainak gúnyneveként használták. (≈) Megfelelői: ném. *Jesuit*; fr. *jésuite*; stb.: 'jezsuita'. – A rend 1561–1562-ben Magyarországon is letelepedett. (△) A hangzóközi *zs*-hez vö. → *bazsalikom* stb. A szó belseji *v*, ill. *h* egyes változatokban hiátustöltő funkciójú.

📖 Nyr. 38: 328; TESz.; EWUng. • Vö. *ex-*, *jé*

jiddis A: 1899 *Yiddish* (BpSzemle 100/276: 451); 1905 *Jiddisből* (SzovjIrodBibl. 620) **J:** 'a be nem olvadt közép- és kelet-európai zsidóságnak középelnémet eredetű, héber, szláv stb. elemekkel kevert nyelve | Jiddisch'

■ Jiddis jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Jidd. *jidisch* 'zsidó; jiddis'. *jiddisch* 'jiddis'; – vö. még ném. *Jiddisch* 'zsidónémet'. A jiddisben a ném. (kfn.) *jüdisch* 'ua.' szóból ered. (≈) Megfelelői: ang. *Yiddish*; fr. *yiddisch*; le. *jidysz*; stb.: 'jiddis'. (△) A késői átvétel azzal magyarázható, hogy a 20. század elejéig *jiddis zsidónémet* helyett 'zsidónémet' (1918: NSz.) volt használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *júdás*

jó¹ [7/1] A: [1079] ? *joccedeth*, *ioch* (NyK. 44: 354); 1138/ *Eulegen* [SZN.] (MNY. 32: 56); 12. sz. vége/ *iovben* (HB.); 1219/ *Ioleguen* [SZN.] (VárReg. 97.); 1311/ *Jaad* [SZ.] [HN.] (Györffy: AMTF. 1: 561); 1372 u./ *yauit* (JókK. 8); 1490 k. *gio*, *Ja* (ÁbelSzj. 214); 1526 e. *iuat* (MNY. 43: 158); NYJ. *jú* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** [ma főleg *javak*, *java*] [1079] ? 'vagyon, tulajdon, érték | Habe, Güter' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 8); **2.** 12. sz. vége/ 'kellemes, hasznos, szükséges dolog | das Gute' # (↑); **3.** 12. sz. vége/ 'jobb oldal, irány | rechte Seite, Richtung' (HB.); **4.** 1416 u./² 'erkölcsi értelemben megfelelő, becsületes ember | Gute(r), Rechte(r)' # (MünchK. 211vb); **5.** 1416 u./² 'helyes cselekedet, jótétemény | gutes Werk' # (MünchK. 89va); **6.** [birtokos személyjellel] 1518 k. 'vkinek a haszna, előnye | Wohl' # (SándK. 1) | <MN> **1.** 1138/ ? 'derék, becsületes | brav' # (MNY. 32: 56), 1211 'ua.' (OkI Sz.); **2.** 1372 u./ 'kedvező, hasznos, megfelelő | gut' # (JókK. 5); **3.** 1372 u./ 'jobb oldalon levő | rechtsseitig' (JókK. 23); **4.** 1525 k. 'jókorá | beträchtlich' # (NyK. 28: 77) **Sz:** ~**ság** 1493 k./ *yosága* (FestK. 51) | **javul** 1562 *iaula* [sz.] (NySz.) | **javít** 1585 Meg *iauitom* (Cal. 135) **R:** ~**I** 1372 u./ *jöl* (JókK. 29) | **java** 1476 k. 'vminek a legjelentősebb, legjobb része; vminek a legnagyobb része | das Beste; der größte Teil' (SzabV.) | **javában** 1598 *iouában* (NySz.) | ~**cskán** 1686 *jocskán* (MHH. 14: 307)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *jomā:s*, (AK.) *joməs*, (P.) *joms*, (Szo.) *jomas*; osztj. (V.), (DN.) *jěm*, (O.) *jim*: 'jó' [ugor **jom3* vagy **jam3*: 'ua.']. (△) A *v*-s vagy *v* nélküli töv változatokat az ősm. **joβ8* vagy **jaβ8* (> óm. *jou* vagy *jau*) tövek eltérő fejlődési vonalaira lehet visszavezetni; a szó belseji **m* > m. Ø hangváltozáshoz vö. *fű¹*, *hó¹* stb. Az adatok közül a *v*-s változatok (pl. *java*) elsősorban konkrét, anyagi javakra vonatkoznak, a *v* nélküliek inkább elvont, absztrakt jelentésűek. (◊) A *joχ* ~ *joy* (1079 k.: ↑) idetartozása kétséges, mivel bizonytalan hangértékű – feltehetőleg téves regresszió eredménye. (△) Az eredeti jelentései a melléknévi 1., 2. jelentés lehetett. A másodlagos, főnévi jelentésekhez vö. lat. *bonus* 'jó, kedvező, alkalmas': lat. *bonum* 'jólét; érték, dolog, jószág, birtok, tulajdon': lat. *bona* 'értékek,

dolgok, jóságok, birtokok'; ném. *gut* 'erkölcsös, jó erkölcsű, hasznos stb.' : ném. *das Gut* 'érték, tulajdon, birtok' : ném. *der, die Gute* 'jó ember'; stb.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *banya, ezerjófű, -féle, igyól, inkább, jámbor, javadalom, javall, javas, javasol, jobb, jóformán, jog, jóllehet, jómadár, jóság, jótékony, józan, juházik, -kora*

jó² † **A:** [1200] *Souyou* [HN.] (An. 17.); 1213/ *Beruchyō* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 569); 1365 *Jood* [sz.] (Kniezsa: ErdVíz. 8) **J:** 'folyó | Fluß'

■ Örökség az uráli korból. | ☐ ? Vog. (T.) *jē* 'folyó'; ? osztj. (V.) *jəγən* 'folyócska'; zürj. (Sz.) *ju* 'folyó'; votj. (G.) *ju-šur* 'ua.' (*šur* 'patak, folyó, ár(adat)'; ? cser. (KH.) *joγā-wāt* 'folyó víz, folyó' (*wāt* 'víz'); ? md. (E.) *jov* 'Moksa folyó'; finn *joki* 'folyó, ár(adat)'; lp. (norv.) *jōkkā* 'folyó'; – jur. *jaχā* 'ua.'; szelk. *kī* 'ua.'; kam. *čaya* 'ua.; folyócska, patak, folyó'; stb. [uráli **joke* 'folyó']. ☐ A szó belseji **k* > m. Ø változáshoz vö. még →*ró*. A magyar szó megléte ma már csak helynevek utótagjaként bizonyítható, amelynek elhomályosult alakja az összetételekben él tovább, de az ómagyar korban az északi és keleti nyelvterületeken köznévként is használatos volt. (vö. *Kethyoukyzi* [HN.] tkp. 'két folyó közti földterület' (1246: Györffy: ÁMTF. 1: 39)).

📖 MNy. 20: 32; TESz.; TESz.; EWUng.

jobb **A:** 1372 u./ *yban* [R.]; *yob* (JókK. 16, 150); 1416 u./² *m̃giobboltuolna* [sz.] (MünchK. 88vb) **J:** <MN> **1.** 1372 u./ 'a jó középfokú melléknéve' | *besser* # (JókK. 53); **2.** 1372 u./ 'a bal ellentéte' | *recht* # (↑) | <FN> **1.** 1416 u./² 'jobb oldal' | *Rechte* <Seite> # (MünchK. 53rb); **2.** 1506 'jobb kéz' | *Rechte* <Hand> # (WinklK. 311) **Sz:** ~**ul** 1416 u./² 'meggyógyul, felépül' | *gesunden* (↑) | ~**ít** 1519 k. meg *iobitando* [sz.] '(meg)javít, (ki)igazít' | *verbessern* (DebrK. 210) **R:** ~**an** 1372 u./ (↑) | ~**ára** 1615 *iobbara* 'legtöbbször, nagyobbbrészt, többnyire' | *meistens* (NySz.) | ~**adán** 1784 *jobbadán* 'ua.' (MNy. 70: 345)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☐ A →*jó*¹ 'jó; jobb oldali' szóból keletkezett *-b* (> *-bb*) középfokjellel. A szó belseji *ó* eredetileg a szóvégi *b* kettőződése után rövidült meg. A melléknévi jelentés az eredeti. A főnévi jelentések különböző típusú szószerkezetekből önállósodással keletkeztek, mint pl. *job keze* 'jobb keze' (1416 u./²: MünchK. 60rb) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *banya, jó¹, jobbagy, mind-, szent-*

jobbagy **A:** [1127–1131] *ioubagio* [lat. végződés] (Fejérpataky: IKOk. 17); 1138/ *Eubag* [szn.] (MNy. 32: 132); 1199 *Jobbagionibus* [lat. végződés] (HOkm. 2: 2); [1200 k.] *yobagyonibus* [lat. végződés] (An. 22.); 1228–1232 *Jeubagio[n]es* [lat. végződés] (MNy. 11: 319); 1229/ *Jobagi* [sz.] [HN.] (VárReg. 345.); 1258 *Jobaghfiu* (OkSz.) **J:** **1.** [1127–1131] 'várjobbagy, királyi, egyházi és földesúri birtok (várvédő) lovas katonája' | *Art Burgsaß, Reisiger, Vasall* <auf Krön-, Kirchen- od. Lehengütern> (↑); **2.** [1200 k.] 'főúr' | *Magnat* (↑), [1237–1240] ? 'hűbértulajdonos, gazdálkodó, szabadságában korlátozott, szolgáltatásokra kötelezett személy' | *Leibeigener* (PRT. 1: 776), 1508 'ua.' (MNy. 9: 86); **3.** 1511/ 'alattvaló' | *Untertan* (TörtTár 1903: 416); **4.** 1576 'egy tanya, majorság, paraszttulajdonos helyben lakó személyzete, szolgálói' | *Gehöft eines Fronbauern* (MNy. 69: 107) **Sz:** ~**ság** 1525 k. *jobaghfagnak* (NyK. 28: 77)

■ Származékszó. | ☐ A →*jobb* szóból keletkezett *-gy* kicsinyítő képzővel; vö. *Füzegy* [HN.] (→*fűz*²), (N.) *ormagy* (→*orom*) stb. Az eredeti jelentése 'egy néposztály legjobb tagja' lehetett. Hasonló szemlélethez vö. gör. *ἀριστος* 'a legjobb; nemes, előkelő, elsőrangú'; lat. *optimales* 'előkelők, arisztokraták'; or. (R.) *λυυυ* 'jobb; előkelő, elsőrangú, nemes' stb. – A

jelentésfejlődés a középkori hűbériség társadalmi körülményeivel függ össze. Az eredeti jelentés kialakulásához vö. →*asszony*, →*úr* stb. (⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *jòbađi* [többes szám]; rom. *iobag*; stb.: 'jobbágyp'.

📖 I.OK. 7: 262; Ethn. 76: 11; TESz.; Balázs: Deáks. 341; EWUng. • Vö. *jobb*

jód **A:** 1822 *Jóde, Jode-nak* (TudGyűjt. 6/6: 101); 1845 *jód* (NSz.) **J:** 'sötét ibolyaszínű, kristályos szerkezetű, nem fém elem | Jod'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Jod*; fr. *iode*; or. *üod*; stb.: 'jód'. A franciában keletkezett [tudatos szóalkotás a gör. *ιώδης* 'ibolyához hasonló' alapján]. Az elnevezés alapja a halogén gőzének ibolyaszíne. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊖) Idetartozik: (R.) *jodina* 'jód' (1833: Szőkefalvi Nagy: KémEl. 29), amelynek elnevezése talán az ang. *iodine* 'ua.' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *idea, viola*

jófőle → -*főle*

jóformán **A:** 1536 *io forman* (Pesti: Fab. 47a); 1865 *jóformán* (CzF.) **J:** 1. 1536 'jól, jócskán | gründlich, tüchtig' (↑); 2. 1790 'úgyszólván, jobbára | sozusagen; so gut wie ...' # (NSz.)

■ Összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Szó szerkezet, amely a →*jó*¹ szóból és az -*n* módhatározói raggal ellátott →*forma* 'állapot, alak, forma' szóból áll, amelynek eredeti jelentése tkp. 'jó formában' lehetett. – Ehhez hasonló még: *minemű formán* 'amilyen módon' (1590: SzT. *formán* a.); *micsoda formán* 'ua.' (1603: SzT. *formán* a.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *forma, jó*¹

jog **A:** 1326/ *Jog* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 668); 1372 u./ *yogyat* (JókK. 124); 1506 *ioogyara* (WinklK. 189) **J:** <FN> 1. 1326/ 'jobb kéz | die rechte Hand' (↑); 2. 1372 u./ 'a jó; igazság | das Gute; Wahrheit' (JókK. 21); 3. 1372 u./ 'jobb oldal | die rechte Seite' (JókK. 23); 4. 1799 'rendelkezési és cselekvési szabadság | Recht' # (NSz.); 5. 1847 'jogtudomány | Rechtswissenschaft' # (NSz.) | <MN> 1416 u./² 'jobbfeleli | rechtsseitig' (MünchK. 11rb) **Sz:** ~**ol** 1416 u./¹ *ioglanac* 'ad, megad, tanúsít | gewähren, geben' (BécsiK. 50) | ~**talán** 1830 *jogtalannak* (Minerva 6./1: 40); 1833 *jogtalan* (Szily: NyÚSz.) | ~**os** 1832 *jogosak* (NSz.) | ~**ász** 1833 *jogász* (Szily: NyÚSz.) | ~**osít** 1834 *jogosítja* (Jelenkor 1834. márc. 26.: 198); 1840 *jogosít* (NSz.) | ~**osul** 1837 *jogosul* (Társalkodó 1837. nov. 18.: 368); 1851 *jogosultság* [sz.] (NSz.) | ~**osítvány** 1846 *jogosítványokhoz* (Hetilap 1846. júl. 3.: 899); 1853 *jogosítvány* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*jó*¹ szóból jött létre -*g* névszóképzővel; vö. *balog* (→*bal*), *kéreg* (→*kér*²). A szó eredetileg ó-val hangzott, ami esetleg a →*jobb* hatására o-vá rövidült. Az eredeti jelentés 'jó; igaz' lehetett; a főnévi, ill. a melléknévi jelentések ebből alakultak ki. A nyelvtörténet folyamán a szó elavult. (⊗) A nyelvújítás korában újra használatba jött a lat. (h.) *jus* 'jog, törvény' magyarosításával, hasonló megnevezések analógiájára más nyelvekben; vö. ném. *Rechte* 'jobb kéz', *Recht* 'törvények összessége; igazság'; ang. *right* 'jobb oldali <kéz, oldal>; igaz(ság)'; fr. *droite* 'jobb oldali <kéz, oldal>', *droit* 'jog'. A származékszavak is főleg abban az időben keletkeztek. (⊕) A szó ma csupán a 4. és 5. főnévi jelentésben él.

📖 TESz.; Nyr. 97: 484; EWUng. • Vö. *egyen-, gyógyul, igaz, jó*¹, *jog-, jogar, lét-, ős-*

jog-

~**cím** **A:** 1833 *jogcímen* (NSz.) **J:** 'megalapozott jog, jogalap | Rechtstitel' | ~**viszony** **A:** 1834 *Jogviszony* (NSz.) **J:** 'olyan társadalmi viszony, amelyet a jog szabályoz: az egyik személyt, közösséget vmely más személlyel, közösséggel szemben vmire jogosítja, ill. kötelezi | Rechtsverhältnis' | ~**rend** **A:** 1840 *jogrend* (NSz.) **J:** 'a társadalmi viszonyoknak a jog által szabályozott rendje | Rechtsordnung' | ~**állam** **A:** 1845–1847 *jogállamok* (MTTÉvk. 8: 59); 1875 *jogállamban* (NSz.) **J:** 'az olyan állam, amelyben jogrend van | Rechtsstaat' | ILYENEK MÉG: ~**alap** 'szabály, törvény, rendelet v. megállapodás, amely vmely eljárást jogossá, jogszerűvé tesz | Rechtsgrund' (1837: NSz.); ~**rendszer** 'az államban érvényes jogszabályok rendezett összessége, összefüggő egésze | Rechtssystem' (1838: Századunk 1838. szept. 24.: 620); ~**erő** 'határozatnak, ítéletnek az a hatálya, amely a pert befejezi, a határozatot, az ítéletet megtámadhatatlanná teszi | Rechtskraft' (1838: HazKülfTud. 1838. márc. 21.: 176)

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*jog* szóval. | (⊕) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Rechtstitel*, *Rechtsverhältnis*, *Rechtsstaat* stb. – A második tag a magyarban (címszók kivételével): *viszony* (→*viszonyos*). Hasonló szemlélethez vö. ang. *legal affair* 'per, ügy', *legal title* 'jogalap, jogcím'; fr. *base de droit* 'jogalap, jogcím', *règle de droit* 'jogszabály'; stb. (⊞) Nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz. *jogcím* a.; EWUng. • Vö. *alap, állam, cím, erő, jog, rend, rendszer, viszony*

jóga **A:** 1842 *yoga* (ProtestEIL. 1842. júl. 21.: 187); 1895 *Joga* (PallasLex.); 1942 *jóga* (Bánhidi: Sportny.) **J:** 'a szellemi koncentrációnak Indiában kifejlődött gyakorlata, amely a testen elnyert teljes uralom révén kívánja felszabadítani a lelket | Joga' **Sz:** ~**zik** 1958 *jógázik* (Eckhardt: MFrSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Joga*; ang. *yoga*; fr. *yoga*; stb.: 'jóga'. Forrása: óind *yugá-m* 'járom iga (amelyben a test mintegy fegyelmezve van)'. Az angolból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba német és angol közvetítéssel került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *iga*

jogar **A:** 1837 *jogar* (MNY. 4: 254) **J:** 'az uralkodó hatalmát jelképező pálca | Zepter'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*jog*-ból *-ar* végződéssel; vö. →*ivar*, →*szivar* stb. A szó a lat. *sceptrum* 'jogar' szóból lett magyarosítva. (⊞) Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jog*

joghurt **A:** 1706 *jugurtot* (Nyr. 88: 322); 1929 *joghurt* (Radó: IdSz.); 1934 *jogurtjának* (MsgNépr. 2: 167) **J:** 'speciális baktériumokkal savanyított aludttej | Joghurt'

■ Oszmán-török jövevényszó, később a németből is. | (≡) Oszm. *yoğurt* 'erjedt tej' [< oszm. *yoğur-* 'gyúr, dagaszt']; – ném. *Joghurt* 'baktériumokkal előállított, zsíros aludttej'. (≈) Megfelelői: ang. *yogurt*; fr. *yogourt*; szbhv. *jogurt*; stb.: 'joghurt'. (⊕) A variánsok szó belseji g-vel az oszmán-törökre, gh-val a németre mennek vissza.

📖 Nyr. 88: 76; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 424; EWUng.

jókora → *-kora*

jóllehet A: 1372 u./ *vollehet* (JókK. 81); 1519 k. *ȳolehet* (DebrK. 493) J: 'ámbár, habár, noha | obwohl, zwar' #

■ Összetett szó, egy mondat lexikalizációjával keletkezett. | ⊕ A *jól* (→*jó*¹) + a *lehet* (→*lesz*) szavakból, határozói alárendeléssel jött létre. Összetett mondatokban keletkezett a mondatthatár eltolódásával. Eredetileg egy alanyi mellékmondat főmondata volt, amely a →*hogy*² kötőszóval a mellékmondathoz kapcsolódott; vö. *vollehet hogȳ ... agȳonak* 'lehetséges, hogy ... adnak' (1372 u./: JókK. 28). A keletkezés folyamatában közrejátszhatott a lat. *licet* 'lehet, szabad' szó is. ⊕ Az értelmezés, miszerint az összetétel előtagja a →*jó*¹ elemmel azonos lenne, téves.

📖 Klemm: TMondt. 610; Kelemen J.: Monds. 384; TESz.; EWUng. • Vö. *jó*¹, *lesz*

jómadár A: 1788 *jó madarak* (NSz.); 1858/ *jómadár* (NSz.) J: 1. 1788 'gazfickó, tolvaj, gonosztevő | Gauner, Missetäter' (↑); 2. 1789 'haszontalan, semmirekellő személy | Nichtsnutz' # (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*jó*¹ 'derék, jó (gúnyos)' + →*madár* 'vesztes madár' szavakból jött létre, jelzői alárendeléssel. Hasonlóan mint a más nyelvekben is: ném. *sauberer Vogel* 'jó modorú fickó'; fr. *bel oiseau* 'ua.', tkp. 'szép madár'. ⊖ Korábbi megnevezés: *jeles madár* 'semmirekellő, mihaszna', tkp. 'kitűnő madár' (1774: NySz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jó*¹, *madár*

jonatán A: 1882 *Jonathán* (Nyr. 92: 108); 1939 *Jonatán* alma (ÚILEx.) J: 'egy fajta alma | Art Apfel' #

■ Angol (am.) jövevényt. | ⊕ Ang. (am.) *jonathan* 'egy fajta alma' [< ang. *Jonathan* [SZN.] Jonathan Hasbrouck után, aki már 1830 körül termesztette ezt a fajta almát]. ⊕ A magyar írásmódra és kiejtésre hatott a magyar *Jonatán* személynév.

📖 Rapaics: MGyüm. 284; Nyr. 92: 107; TESz.; EWUng.

jonh Δ A: 1221/ ? *Yhad* [sz.] [SZN.] (VárReg. 221.); 13. sz. közepe/ *iumhumnok*, *iunhum* (ÓMS.); 1318 ? *Juha* [sz.] [HN.] (AnjOkm. 1: 457); 1355 ? *Johhos* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *yohhom*, *ȳonhaban* (JókK. 13, 3); 1405 k. ? *ioȳ* (SchlSzj. 413.); 1435 k. *iuh* (SoprSzj. 11.); 1456 k. *ehal* (SermDom. 2: 538); 1485 *ynhanak* (Oklsz.); 1518 k. *ȳhȳ* (PeerK. 332); 1833 *éhádba*, *gyéhádba*; *Gyuha* [□] (Kassai: Gyökerész 2: 49); NYJ. *gyihájába* (Nyr. 42: 332); *gyoha* (MTsz.) J: 1. 13. sz. közepe/ 'szív; lélek | Herz; Seele' (↑); 2. 1405 k. 'epe | Galle' (↑); 3. 1470 'ágyék | Lende' (SermDom. 2: 27); 4. 1519 'has; gyomor; belső rész | Bauch; Magen; Eingeweide' (JordK. 391); 5. 1533 'máj | Leber' (Murm. 859.) Sz: ~**ú** [csak szókapcsolatban] 1416 u./² *ionhouac* (MünchK. 10vb)

■ Összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *jo* 'belső, vmi belseje' + *hon* 'has, gyomor' tagokból, mellérendelő összetétellel keletkezett. Az előtag örökség az ugor korból; vö. vog. (T.), (P.) *jüw* 'be, befelé, hazafelé', *jün* 'otthon, odahaza'; osztj. (V.) *joy* 'haza', (DN.) *jõχ* 'ua.; vissza' [ugor **ju* 'belső, vmi belseje']. A második tag örökség a finnugor korból; vö. osztj. (V.) *kõn*; zürj. (Sz.) *kjñem*: 'has, gyomor' [fgr. **kunz* 'ua.']. Az ősmagyar korban az összetétel **juxunz* alakú volt. A régi személynevek a →*juh* adataihoz is tartozhatnak. A későbbi, szóvégi *a*-s változatai eredetileg birtokos személyjeles alakok voltak. Az eredeti jelentés 'belső, vmi belseje' lehetett; az 1., elvont jelentés azon az ősi képzeten is alapulhat, hogy a lélek egy belső szervben helyezkedik el. A 2–5. jelentések metonimikusan keletkeztek. – Összetett szóként

elhomályosult. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *ihas* 'szomjas' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 4), *ihazik* 'szomjazik' (1872: Nyr. 1: 279); ezek a tájszavak vagy az *ih* változatának -s melléknévképzős, ill. -z igeképzős származékszavai, vagy kései analógiaképzés az →*eszik* és →*iszik* hangtani összefüggése alapján mint az *éhes*, *éhezik* (→*éh*) megfelelője.

☞ NyK. 35: 478; EtSz. 2. *éh* a.; MNy. 58: 412; TESz., *ihas* a. is; UEW. 208, 851; EWUng. • Vö. -*beli*, *éhomra*, *juha*, *juházik*, *szomjú*

jonhbeli → -*beli*

jorgat † A: 12. sz. vége/ *iorgoffun* [*jorgat* □] (HB.) J: 'irgalmaz | sich erbarmen, begnadigen'

irgalom [4] A: 1372 u./ *ýrgalmaz* [sz.] (JókK. 34); 1456 k. *ergalma* (SermDom. 2: 465); 1708 *Irgalom* (Pápai Páriz: Dict.) J: 1. 1372 u./ 'kegyelem | Gnade' # (↑); 2. 1416 u./² 'könyörület | Erbarmen' # (MüncK. 62ra) Sz: **irgalmaz** 1372 u./ (↑) | **irgalmas** 1372 u./ *ýrgalmaffagnak* [sz.] (JókK. 34) | **irgalmasság** 1372 u./ *ýrgalmaffagnak* [sz.] (JókK. 34) | **irgalmasságú** 1416 u./¹ *irgalmaffago* (BécsiK. 206) | **irgalmazat** 1416 u./¹ *irgalmazatbā* 'könyörület | Barmherzigkeit' (BécsiK. 89) | **irgalmazás** 1493 k. *ýrgalmazasodnak* 'könyörület | Barmherzigkeit' (FestK. 61) | **irgalmasságos** 1493 k. *ýrgalmassagos* 'könyörületes | barmherzig' (FestK. 156) | **irgalmatlan** 1527 *ýrgalmatlan* (ÉrdyK. 526) R: **irgalmát** [*az ~!*] 1843/ 'szitokszóként' | 'zum Ausdruck eines Fluches' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség, uráli kori tő magyar képzőkkel. | (⊖) A tőhöz vö. vog. (T.) *jorkoal* 'elfelejt'; osztj. (DN.) *jārat* 'ua.'; votj. (Sz.) *jīromj* 'eltéved, elbizonytalanodik, megzavarodik'; – jur. *jūrā* 'elfelejt'; szelk. *yrga-*, *ōrga-* 'eltéved, elbizonytalanodik'; kam. *d'ur-* 'eltűnik, elvész'; stb. [uráli **jor3-* 'eltéved']. (⊕) Az egyeztetés feltétele, hogy a szó belseji *g* nem a tő része, hanem képző funkciójú elem. A magyar szó eleji *jo* > *i* változáshoz vö. →*iktat*, →*inkább* stb. A *jorgat* t-je – a *g* mibenléte szerint – műveltető képző vagy egy gyakorító képző lehet; az *irgalom* magába foglalja az -*alom* névszóképzőt. Súlyos jelentéstani nehézséget okoz, hogy a *jorgat* 'elfelejt' > 'hibát, bűnt megbocsát' > 'megszán, megkegyelmez' feltételezett jelentésváltozásának magyarázata nem bizonyítható. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: (R.) *jargalás* 'zsold, ajándék' (*iargalaftokon* (1416 u./²: MüncK. 57rb). (⊕) A →*jár* szóból származékszóként való magyarázata és ótörök származtatása kevésbé valószínű.

☞ NyK. 69: 177; TESz. *irgalom* a.; StUASuppl. 1: 117; UEW. 108; EWUng.

jós A: 1274 ? *Jous* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 387); 1544/ *ios* (HoffgreffEn. K3a) J: 1. 1274 ? 'jövendőmondó | Wahrsager' (↑), 1544/ 'ua.' (↑); 2. 1274 ? 'mágus; varázsló | Magier; Zauberer' (↑), 1621 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1912–1913 'kuruzsló, sarlatán | Quacksalber' (ÚMTsz.) Sz: ~**ol** 1708 *Jófoló* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.) | ~**lat** 1811 *Jóslatnak* (MNy. 5: 32)

■ Szófajváltás általi szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*javas* szóból keletkezett a szó belseji *v* és *l* kiesésével. Eredetileg melléknév lehetett. A jelentésfejlődéshez vö. →*javas*.

☞ Nyr. 59: 243; TESz.; EWUng. • Vö. *javas*

jóság A: 1372 u./ *iozagat* (JókK. 7); 1530 *joffaghomoth* (KL. 88.); 1538 *jofak* (KL. 172.); 1656 *gjoszagra* (MNy. 69: 108) J: 1. 1372 u./ 'vagyon; javak | Habe; Güter' (↑); 2. 1372 u./ 'haszon; vkinek a java | Nutzen; Wohl' (JókK. 53); 3. 1372 u./ 'erény; jóság | Tugend; Güte'

(JókK. 20); **4.** 1416 u.² 'isteni, égi erő | göttliche, himmlische Kraft' (MünchK. 60vb); **5.** 1511/ 'gabona | Getreide, Korn' (TörtTár 1903: 417); **6.** 1517 'állatállomány, háziállat | Vieh' (MNY. 11: 360); **7.** 1517 'földbirtok | Landgut' (TörtTár 1890: 559); **8.** 1585 'dolog, holmi | Habe, Sache' (Cal. 761); **9.** 1770/ 'kedves személy | nettes Ding (Person)' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1405 k. *iozagus* 'erényes, erkölcsös | tugendhaft' (SchlSzj. 6.)

■ Származékszó. | ⊕ A →jó¹ 'vagyon, javak; jó, jólét stb.' szóból keletkezett -*ság* névszóképzővel (a -*ság* névszóképző változata); a szóvéghez vö. →*ország*. – Ez a *jóság* 'erény, jóság' (→jó¹) szó párhuzamosan, szóhasadás által keletkezett párja. – A jelentések az eredeti 1. jelentésből keletkeztek jelentésszűküléssel; hasonló jelentésfejlődéshez vö. →*marha*.

📖 Horger: MSzav. 93; TESz.; EWUng. • Vö. jó¹

jótekonny **A:** 1806 *jótekonny* (MNY. 12: 267); 1823 *jótekenység* [sz.] (Nyr. 10: 216) **J:** **1.** 1806 'előnyös, kedvező hatású | vorteilhaft, heilsam' # (↑); **2.** 1832 'emberbaráti, segélyező | wohltätig, karitativ' # (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | ⊕ A →jó¹ szóból + az önálló szóként nem adatolt *tékony* 'teszt, előidéz, eredményez, okoz' szóból keletkezett. A →*kártékony* szó analógiájára keletkezett, ellentétes értelmű szóként. Az eredeti jelentése 'gyakran, szokás szerint jót tesz' lehetett. A kialakulásmódjához vö. lat. *beneficus* 'jótekonny'; ném. *wohltätig* 'ua.'. Ehhez hasonló szó szerkezethez vö. *csudatekonny* 'csodatevő' (1750: Wagner: Phras. *Miraculum* a.). ☞ Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. jó¹

jotta Δ **A:** 1416 u.² *iota* (MünchK. 21ra); 1759 *jotával* (NSz.); 1796 *jottát* (NSz.); 1856/ *jótát* (NSz.); 1865 *i-óta* (Babos: KözhSzt. 328) **J:** **1.** 1416 u.² 'ez mint a kicsinység, jelentéktelenség jelképe | geringe Sache, Kleinigkeit' (↑); **2.** 1771 'a görög ábécé ι, I betűjének elnevezése | griechischer Buchstabe ι, I; ungarischer Buchstabe j' (NSz.) **Sz:** **jottista** 1805 *jottisták* 'a nyelvújítás korában a helyesírásban a szóelemzés elveit valló személy | die mit j beginnenden Suffixe aufgrund der morphologischen Analyse mit j schreibende Person' (NSz.) | ~**nyi** 1871 *jottányi* (MUjs. 1871. jún. 20.: [3]); 1937/ *jottányit* 'igen csekély, kevés | ganz wenig' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *iota* 'a görög ábécé ι, I betűjének megnevezése', (e.), (h.) *iota*, *jota* 'csekélység, apróság' [< gör. *ἰῶτα* 'a görög ábécé ι, I betűjének megnevezése' < héber *yōdh* 'egy fajta j hang betűjének megnevezése a héber ábécében']. A jelentésösszefüggés azon alapszik, hogy a betű csupán egy függőleges vonalból áll. ≡ Megfelelői: ném. *Jota*; fr. *iota*; stb.: 'ióta'. – Főként a tagadás számozékában *jottányi* fordul elő, vö. ném. (*um*) *kein Jota nachgeben*; fr. *il de cède pas d'un iota*; stb.: 'makacsul tartózkodik egy döntésnél'.

📖 TESz.; EWUng.

joviális **A:** 1793 *joviális* (NSz.) **J:** 'kedélyes, derűs | jovial'

■ Nemzetközi szó. | ≡ Ném. *jovial*, (R.) *jovialisch*; ang. *jovial*; fr. *jovial*; stb.: 'joviális'. Vö. még lat., (k.) *Jovialis* 'Jupiterhez tartozó', (h.) 'jóakaró, jóindulatú, kegyes' [< lat. *Jovis*, amely a *Juppiter* birtokos esete]. A jelentés arra a középkori elképzelésre megy vissza, hogy a Jupiter alatt született ember jókedélyű, jóérzésű. A francia nyelvi hatás által vált elterjedté. ⇒ ⊕ A magyarba részben magyarországi latinból és németből került. ⊕ A *joviális* 'egyházi méltóság' (1573: MNY. 74: 509) külön átvétel a latinból.

📖 TESz.; EWUng.

józan A: 1401 *Jozan* [SZN.] (OklSz.); 1416 u./³ meg *iozanollon* [sz.] (AporK. 173); 1498 *Jozon* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 374); 1508 *rozanok* (DöbrK. 351); 1560 k. *Joszansagh* [sz.] (GyöngySzt. 109.); 1598 *gyozan* (NySz.); NYJ. *rózan* [□] (MTsz.) J: 1. 1401 ? 'megfontolt, mértéktartó, világos gondolkodású (személy); megfontolt emberre jellemző (magatartás, tulajdonság) | besonnen, vernünftig (Person); einem besonnenen Menschen eigen (Haltung, Art)' # (↑), 1416 u./³ 'ua.' (↑); 2. 1519 'nem iszákos, nem ittas | nicht trunksüchtig; nüchtern' # (JordK. 264); 3. 1909 'egészséges, nem veszett (kutya) | gesund, nicht toll (Hund)' (NyF. 56: 39) Sz: ~ul [meg~, ki~] 1416 u./³ (↑) | ~odik [meg~, ki~] 1621 *Megjozanodni* [sz.] (Szcenci Molnár: Dict.) | ~ít [meg~, ki~] 1636 *megjózaníttya* (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg belső fejlődés. | (△) Származékszó lehet. Az alapszó valószínűleg a →jó¹, a szóvégi -n névszóképzőnek tűnik; vö. →gyertyán. Ebben az esetben eredetileg melléknév lehetett. Azzal is számolni lehet azonban, hogy az -n végződés módhatározói rag. Ebben az esetben eredetileg talán határozószó lehetett, amely jelzői szerepben melléknévvé vált. A szó belseji z funkciója úgy, mint az eredeti szó eleji r esetében is, tisztázatlan; a szó eleji gy affrikálódáson alapulhat. (△) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

TESz.; MNy. 71: 458; EWUng. • Vö. jó¹, szín⁻¹, tök-

jön [2/1] A: 1372 u./ *yewue*, *yew*, *yewel* (JókK. 14, 150); 1416 u./¹ *iqtèl* (BécsiK. 34); 1420 k. *ius* (ÓMOLv. 283); 1456 k. *ieietek*, *Iuuenekh* (SermDom. 1: 284, 2: 515); 1559 *iúnnenec* (Székely I.: Krón. 51a); 1575 *gyúuén* [sz.] (NySz.); 1600 k. *ieoztwnk* (MNy. 84: 255); 1657 meg *jön* (LevT. 2: 289); NYJ. *dzsün*, *gyin* (Nyatl.); *gyü*, *jü* (ÚMTsz.) J: 1. 1372 u./ 'közeledik; vhova jut, érkezik | kommen; ankommen' # (↑); 2. 1372 u. 'megy, halad | (vorwärts) gehen' (JókK. 82); 3. 1372 u./ 'időben közeledik, következik | kommen (zeitlich), folgen' # (JókK. 29); 4. 1416 u./² 'származik; keletkezik | entstammen; entstehen' (MünchK. 8rb); 5. [vkire ~] 1510 'vkire támad | anfallen' (NyK. 28: 75); 6. 1777/ 'vmilyen állapotba kerül | in einen Zustand geraten' # (NSz.); 7. 1793 '⟨pénz⟩ jár vmiért | zukommen (Geld)' (NSz.) Sz: **jövendő** 1372 u./ *yewuendew* <BEÁLLÓ MN-I IGENÉV> (JókK. 62); 1372 u./ <FN> 'jövő | Zukunft' (JókK. 29) | **jövés** 1372 u./ *yewuefwnkrewl* (JókK. 40) | **jött-** [birtokos személyjellel] 1416 u./¹ *megiqtèt* 'jövés, eljövétel; (meg)érkezés | Kommen; Ankommen' (BécsiK. 38) | **jövetel**, **jötél** 1416 u./¹ *iquètèle* (BécsiK. 257); 1493 k. be *yetel* 'jövetel' (FestK. 392) | **jövevény** 1416 u./¹ *iquèuēt* (BécsiK. 303) | **jövette** 1416 u./² *iquètèle* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 51vb) | **jövedelem** 1474 *iouedelmel* (BirkK. 8) | **jövendő** 1566 *iouendöllette* (Heltai: Fab. 167) | **jövedék** 1801 *jövedék* (Szily: NyÚSz.) | **jövedelmez** 1808/ *jövedelmezésen* [sz.] (Kazinczy: Lev. 5: 428)

■ Örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *ji-*, *jäi-*, *jüw-* 'jön'; osztj. (V.) *jö-* (*jöy-*) 'ua.; megérkezik'; ? finn *jää-* 'marad'; ? észt *jää-* 'ua.; megmarad, ragaszkodik, elszállít, elmegy keletkezik, létrejön, lesz' [ugor (? fgr.) **jəj3-*, **jəj3-* vagy **jək3-* 'jön']. (△) A magyarban az eredeti tőalak *jäβ* ~ *jöü* lehetett, a variánsok két irányban ebből fejlődtek tovább. A rövid ö-s változat toldalékolt alakban keletkezett; vö. *jöni* 'jön' 'ua.' > *jönni* 'ua.', *jönek* 'jönnek' > *jönnek* 'ua.' stb. A *jön* alak elvonással jött létre a *jönnek*-ből. Az →el igekötőt látszólag magában foglalja a *jövel* szó. (⊖) Idetartozik: (N.) *gyüszmékel* 'körbejár, ide-oda futkos, mozog' (1904: Nyr. 34: 364). Ez származékszó a (N.) *gyüszs* 'jöszs' szóból és a (N.) *mék* 'megyek' szóból keletkezett -l gyakorító képzővel.

Szinnyei: NyH.; Bárczi: Szótöv. 50; TESz., *gyüszmékel* a. is; MSzFE.; SSA. *jäädä* a.; EWUng. • Vö. *jövő*, *jövötény*

jövő **A:** 1798/ *jövő* (NSz.); NYJ. *gyövőrű* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1798/ 'jövendő, az ezután következő idő | Zukunft' # (↑); 2. 1865 'a nyelvtenban' *jövő idő* | Futurum' (CzF.); 3. 1903 'jövedelem | Einkommen' (NyF. 9: 46)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☞ Folyamatos melléknévi igenév -ő képzőjével főnevesült a *jöv-* 'időben közelít, következik' (a *jön* v-s tövéből) tövátzatából keletkezett; vö. →*erdő*, →*eső* stb. A főnevesülés *jövő hét, hónap, esztendő, év* stb. típusú szószerkezeteken keresztül történt; vö. *jövő vasárnap* (1527: ÉrdyK. 528). Hasonló szemlélethez vö. ném. *zukommen* 'közelebb kerül, megközelít' > ném. *Zukunft* 'jövő'; fr. *venir* 'jön, időben közelít, következik' > fr. *avenir* 'jövő'. A harmadik jelentés a *jövedelem* (→*jön*) hatására jöhetett létre; csak nyelvjárásban fordul elő.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jön*

jövötény × **A:** 1735 *gyötény* (MNY. 1: 362); 1754 *gyövötény* (NSz.); 1807 *Jövötény* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1817 *gyötövény* (NSz.); 1838 *Gyüivötény* (Tsz.); NYJ. *gyüeting* (Imre: FelsSz.); *győjtín, gyüjtény, gyüjtvény, jövötín* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1735 'folyófü, szulák | Winde (als Pflanzennamen)' (↑); 2. 1754 'növény | Pflanze' (↑)

■ Származékszó. | ☞ A *jöv-* ~ *jö-* töből (a →*jön* 'származik, keletkezik' tövátzata) -ény névszóképzővel keletkezett; vö. →*irány*, →*kötény* stb. A szó belseji *t* ugyancsak képzőnek látszik, amelynek lényege és funkciója azonban ismeretlen. – Eredetileg háromszótagú lehetett; a kétszótagú változat szóösszevonásból keletkezett. A megnevezés a szulák gyors, buja növekedésére utal; hasonló szemlélethez vö. →*erdő*, →*eresztvény*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jön*

jubilál → *jubileum*

jubiláns → *jubileum*

jubilér † **A:** 1625 *jubelirekért* [✓] (ABpL. 2: 8); 1625 *jubilertől* [✓] (Horváth M.: NEL. *jebelir* a.); 1630 *jubilier* (Horváth M.: NEL. *jebelir* a.); 1643 *jubiléroknac* (NySz.); 1835 *Juvelier* (Kunoss: Gyal.) **J:** 1. 1625 'ékszerész | Juwelier' (Horváth M.: NEL. *jubilir* a.); 2. 1625 'ékszer | Juwel' (ABpL. 2: 8)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ☞ Ném. (kor. úfn.) *jubelierer, jubilier, juvelier* 'ékszerész', – ném. *Juvelier* 'aranyműves, ékszerész' [< ném. (kor. úfn.) *jubel, juweel* 'ékszer, drágaság, drágakő, nemeskő']. ☞ Megfelelői: szbhv. *juvelir*; le. *jubiler*; stb.: 'ékszerész'. ☞ A 2. jelentés metonimikus. A szó belseji *b* bajor-osztrák közvetítésnek vélhető.

📖 TESz.; EWUng.

jubileum **A:** 1730 *Jubileumot* (MNY. 79: 126); 1771 *Jubiléumnak* (NSz.); 1787 *jubiléumot* (NSz.); 1796 *Jubeleumot* (NSz.); NYJ. *jubileom* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1730 'emlékünnap | Gedenkfeier' (↑); 2. 1771 'jubileumi búcsú | Ablass bei Jubiläumsfeier' (↑)

jubilál **A:** 1759–1767 *jubiláltak* (NySz.); 1792 *jubiláltt* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1759–1767 'nyugállományba helyez | in den Ruhestand versetzen' (↑); 2. 1863–1895 'évfordulót ünnepel | Jubiläum feiern' (NSz.)

jubiláns **A:** 1805/ *Jubilans* (NSz.); 1886/ *jubiláns* (Jókai: JubÖM. 96: 332) **J:** <MN> **1.** 1805/ 'jubileumi, jubiláris | Jubiläums-' (↑); **2.** 1886/ 'jubiláló | sein Jubiläum feiernd' (↑) | <FN> 1890 'évfordulót ünneplő személy | Jubilar' (Ethn. 1: 305)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *jubilaeum* 'ujjongás, örömrivalgás', (e.), (h.) 'jubileumi év, búcsúval összekötött időszak, búcsúév' [< lat. (e.) *jubilaeus* (*annus*) 'jubileumi év <a zsidóknál>' < gör. *ιομβηλαῖος* 'ua.'; vö. még héber *yōbel* 'jubileumi esztendőben <minden 50. évben> megfűjt kürt'] | lat. *jubilare* 'ujjong, örvendezik; jódlizik', (h.) 'nyugalományaiba helyez' [onomatopoetikus eredetű] | lat. *jubilans* 'ujjongó, örvendező', (h.) 'nyugalomba vonuló'. Az 'ujjongás, örömrivalgás', ill. az 'ujjong, örvendezik' jelentésű latin szavak más-más eredetűek, csupán alaki hasonlóságuk folytán kapcsolódtak össze. (≈) A *jubiláns* megfelelőihez vö. ang. *jubilant* 'évfordulóját megünneplő'; fr. *jubilant* 'ujjongó, örvendező'; stb. (⊖) Idetartoznak: *jubileus* (*esztendő*) 'jubileumi (év)' (1660: MNy. 47: 78), amely a latin szószerkezetből (↑) keletkezett; *jubilum* 'emlékünnepe' (1714: MNy. 79: 126), a lat. *jubilum* 'ua.' szóból ered.

📖 MNy. 47: 78; TESz. *jubilál* a.; EWUng.

júdás **A:** 1535 *iudafok* (Ozorai: Vit. Q4a); 1759/ *judásnak* (NSz.); 1771 *Júdási* [sz.] (NSz.) **J:** 'eszmét, barátot stb. eláruló személy | (heimtückischer) Verräter'

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (⊕) A magyar *Júdás* [SZN.]-ből keletkezett (*Iudafnac* (1416 u./²: MünchK. 81vb)) [< lat. *Judas* bibliai [SZN.]]. Forrása: héber *Jahūdā* [SZN.] tkp. 'ünnepezt, ismert'. (≈) Megfelelői: ném. *Judas*; fr. *judas*; stb.: 'áruló'. (⊕) Összetett szavak előtagjaként is előfordul; vö. *júdás*csók 'a Jézust eláruló csók' (1750: ItK. 12: 519); *júdás*fa 'fafajta, amelyre Júdás felkötötte magát' (1865: CzF.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jiddis*, *zsidó*

jugoszláv **A:** 1876 *jugo ... szlávok* <FN> (NytudÉrt. 40: 198); 1876 *jugo-szláv* <MN> (NytudÉrt. 40: 198) **J:** <FN> **1.** 1876 'déli szláv ember | Südslawe' (↑); **2.** 1933 'az egykori Jugoszlávia területén élő ember | Jugoslawe' # (NSz.) | <MN> **1.** 1876 'a déli szlávokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | südslawisch' (↑); **2.** 1947 'az egykori Jugoszláviához tartozó, vele kapcsolatos | jugoslawisch' # (NSz.)

■ Német mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. szbhv. *Jugoslaven*, *Jugosloven* 'déli szláv' [< szbhv. *jug* 'dél <égtáj>' + *Slaven* 'szláv ember']. (≈) Megfelelői: ném. *Jugoslawe*; fr. *Yugoslave*; stb.: 'jugoszláv'. A szerbhorvát által terjedt el, különösen a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (SHS.) 1929 óta használt hivatalos megnevezése alapján, és ilyen módon az állampolgárságnak is ez lett a neve. (⊖) Idetartozik: *jugó* 'ua.' (1972: ÉKsz.), amely a *jugoszláv* rövidült alakja.

📖 NytudÉrt. 40: 197; TESz.; EWUng. • Vö. *jugszél*, *szláv*

jugszél × **A:** 1405 k. *vgzel* (SchlSzej. 95.); 1456 k. *hwkzel* (SermDom. 2: 413); 1539 *Juh fžěl* (CorpGr. 19.); 1874 *jugszél* (Nyr. 3: 507); NYJ. *gyuk-szél* (MTsz.); *juszé* (ÚMTsz.) **J:** 'bizonytalan irányból, de leginkább mégis délről fújó szél | Wind aus einer unbest Richtung, meist von Süden her'

■ Összetett szó. | (⊕) Az önálló szóként nem adatolt *jug* 'déli szél' + →*szél*² szavakból keletkezett, tautologikus összetétellel. A *jug* valamelyik szláv nyelvből származik; vö. óe. szl. *jugb* 'dél <égtáj>; déli szél'; blg. *юг* 'dél <égtáj>', (N.) 'meleg déli szél'; szbhv. *jug* 'dél <égtáj>; déli szél'; szlk. *juh* 'dél <égtáj>'; stb. (⊕) Az első szótag szó eleji *j*-je nélküli variánsok egy keleti szláv **ugb* alakból származnak; vö. or. (R.) *југ* 'dél <égtáj>; déli szél'. A *juhszél*, *juszél*

változatok vagy a szlovákra mennek vissza, vagy a magyar →*juh* népetimológiája alapján keletkeztek. A szó eleji gy-s változathoz vö. →*jászol*.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 234; TESz.; EWUng. • Vö. *jugoszláv, szélp, uzsonna*

juh [8] **A:** 1198 ? *Ichasci* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 426); 1208/ *yuhol* [HN.] (OkI Sz.); 1236 *yhoulligotora* [HN.] (MHH. 1: 14); 1266 *Feeyr yhu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 856); 1332 *Johaz* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 234); 1372 u./ *yuhy* (JókK. 59); 1395 k. *yčh ol* (BesztSzj. 1025.); 1481 e. *jjo* (MNY. 85: 6.); 1533 *Ju* (Murm. 476.); 1565 *gyuhok* (NySz.); 1708 *jú* (Pápai Páriz: Dict.); 1777 *Jóhókat* (NSz.); 1777 *Jóhókat* (NSz.); 1792 *ihó* [□] (Baróti Szabó: KisdedSz. *ih* a.); 1851 *ihpásztor* (NSz.) **J:** 'birka | Schaf' # **Sz:** ~**ász** 1332 [HN.] (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A kultúrtörténeti háttér alapján igen régi szónak vélhető. A szó eleji *ju ~ jo ~ i* váltakozáshoz vö. →*iktat*, →*inkább* stb. A szóvégi magánhangzós változatok másodlagosnak, esetleg a képzett alakoknak tűnnek.

📖 NyK. 44: 353; MNY. 39: 297; Nyr. 73: 20; TESz.; EWUng.

juha × **A:** 1746 *Juhat* (MNY. 80: 247); 1816 *éha, iha, Léha* (Gyarmathi: Voc. 99); 1833 *Gyuha, Zéhája* (Kassai: Gyökerésző 2: 49); NYJ. *joha* (Nyatl.) **J:** 'a szekérrúd szárnyát fenntartó fa | Reibschheit'

■ Megszilárdult birtokos alakulat. | ⊕ A *juh ~ joh* váltakozásból (a →*jonh* változata) -a E/3. birtokos személyjellel. Az elnevezés azon alapszik, hogy a kocsi alvázának belsején irányítórúd található. A *léha* változat népetimológiás alakulat. A *zéha* változat a szóhatár eltolódásával keletkezett az →*az*² névelő és az *éha* kapcsolatából. – A (R.) *juh* 'irányítórúd' (1777: NSz.) a *juha* szóból keletkezett a birtokos személyjel kiesésével. ⊖ Egyéb megnevezés: (N.) *bélfa* tkp. 'belső fa' (MTsz.).

📖 EtSz. 2. *éh* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *jonh*

juhar **A:** 1009/ *Ihorfa* (MNL (OL) DL. 280274); 1232 *ihor-fa* (NyK. 31: 245); 1233/ *yhar; ihor; yhor* (MNL (OL) DL. 200902); 1243 *Iawor* (OkI Sz.); 1255 *jaurfa* (Wenzel: ÁÚO. 11: 419); 1255 k. *Iharus* [sz.] [SZN.] (Fejér: CD. 4/3: 284); 1257 *Ihar, yarfa* (OkI Sz.); 1266/ *juhor* (Györffy: ÁMTF. 3: 239); 1279 *jawar* (Wenzel: ÁÚO. 12: 266); 1330 *Johor* (OkI Sz.); 1337 *jwharfa* (OkI Sz.); 1578 *juhárfa* (NySz.); 1775 *jábor* fábol (MNY. 46: 278); NYJ. *jágérfácska, jágorfa* (ÚMTsz.); *jámbo*-fa (MTsz.) **J:** 1. 1232 'hazánkban gyakori kétlaki fa, amelynek kettősen szárnyas termése, szárnyalt, karélyos levele, apró virága van | Ahorn' (↑); 2. 1395 k. 'éger(fa) | Erle' (BesztSzj. 896.)

■ Jövevényszó egy vagy több különböző szláv nyelvből. | ⊕ Szbhv. *javor* 'hegyi juhar, fürtös juhar, korai juhar', (N.) *jaor, jahor* 'hegyi juhar, fürtös juhar'; szlk. *javor* 'juhar(fa)'; or. *явор* 'hegyi juhar, fürtös juhar'; stb. [?< ném. (ófn.) *āhorn* 'juhar(fa)']. ⊕ A változatok sokfélesége többszörös átvételt feltételez, habár ezek keletkezhettek a magyarban a különféle hangváltozásokkal is. Az *ihar* változathoz vö. →*iktat*, →*inkább* stb. Egyes változatok népetimológia hatására keletkeztek a →*jáger*, →*jámbo* stb. hatására. A szó belseji g-t tartalmazó változathoz és a ritkán adatolt 2. jelentéshez vö. →*éger*.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 232; TESz.; EWUng. • Vö. *akrobata*

juhász**kodik** → *juházik*

juhászodik → **juházik**

juházik × **A**: 1628 *megh johazic* [▽] (NySz.); 1647 *megjuházott* (NySz.); 1717 *e./ juhászni* [sz.] (NySz.); 1792 *meg-juhádzott* (NSz.); 1796 *meg-juhádzottak* (NSz.); 1881 *johádz* (NSz.); NYJ. *megjavádzik* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1628 '(le)csillapodik; (meg)szelídül | sich beruhigen; zahm werden' (↑); **2.** [iktelenül] 1793 'csillapít; szelídít | stillen; zähmen' (NSz.)

juhászodik × **A**: 1769 *meg juhászodván* [sz.] (OklSz.); 1779 *Meg juhazódol* [▽] (NSz.); 1824 *meg-ihászoda* (NSz.); 1863 *Johászodni* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 503) **J**: **1.** [*meg~ik*] 1769 '(le)csillapodik; (meg)szelídül | sich beruhigen; zahm werden' (↑); **2.** [*meg~ik*] 1824 'meghatódik | gerührt werden' (↑)

juhászodik **A**: 1810 *Juhászodom* (NSz.) **J**: [többszörre *meg~ik*] '(le)csillapodik; (meg)szelídül | sich beruhigen; zahm werden'

■ A szócsalád alapja, a **juházik** származékszó, az alapszó azonban vitatott. | (△) Az alapszó valószínűleg a *juh* ~ *joh* (a → *jonh* 'szív, lélek' változata) lehetett. A szóvég feltehetőleg a -z igeképző; vö. *bimbózik* (→ *bimbó*), *virágozik* (→ *virág*) stb. A magyarázat nehézsége, hogy a -z igeképző funkciója 'vmivé válik' nem bizonyítható. – Azzal is számolni lehet azonban, hogy az alapszó a → *jó*¹. A végződés -ász igeképző lehet; vö. *halászik* (→ *hal*²). A szó belseji *h* ebben az esetben hiátustöltő lehet. De nem zárható ki, hogy a szó belseji *h* szintén igeképző. – A *juhászodik* és *juhászodik* a *juházik*-ből képzőcserével keletkezett, valószínűleg a *juhász* (→ *juh*) népetimológiás hatására.

📖 TESz. *juhászodik* a.; EWUng. • Vö. *jó*¹, *jonh*

juj **A**: 1725– 1764/ *ju* (NSz.); 1786 *Juj* (NySz.); 1793 *Júj* (NSz.); 1840 *hju* (NSz.); 1845 *jujj* (NSz.) **J**: '(isz) | (Interj.)' # **R**: ~**ig** 1838 'csordultig tele | bis zum Überlaufen (voll)' (Tsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Ezeknek az indulatszavaknak a szerepe tulajdonképpen azonos a → *jaj* szerepével; a szó belseji *u* elterjedését a ném. *juch* 'örömkialtás' is befolyásolhatta. A *juj* gyakran ismétlődő alakban fordul elő: *jujujujuj* 'indulatszó' (1834: NSz.); *jujujj* 'ua.' (1880: NSz.) stb. A tájszóként élő *jujig* megszilárdult névszóragozási forma keletkezése azzal magyarázható, hogy pl. a pohár túlsordulásánál gyakran a *juj* szót kiáltják. (⇒) Esetleg a magyarból: szlk. *juj*, *júj* 'indulatszó az öröm, lázadás, harag, félelem stb. kifejezésére'. (↪) Nem tartozik ide: *juhé* ~ *juhhe* 'indulatszó, főleg örömkialtás' (1842: NSz.); ez a ném. *juchhe* 'ua.' szóból származik.

📖 Kelemen J.: Monds. 47, 150; TESz.; EWUng. • Vö. *jaj*

július **A**: 1416 u.² *Iulius* (MünchK. 4r); 1790 *Júl. [ius]* (Kazinczy: Lev. 2: 88); 1795 *Július* (Kazinczy: Lev. 2: 412) **J**: 'a nyár második, az év hetedik hónapja | Juli' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (*mensis*) *Julius* 'július' [C. Julius Caesar császár neve alapján]. (≈) Megfelelői: ném. *Juli*; ol. *luglio*; stb.: 'július'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb. – Más, részben régi, részben nyelvjárási megnevezések: *Szent Jakab hava* (1489 k.: MKsz. 1895: 111); *hőhó* tkp. 'meleg hónap' (1539: CorpGr. 17), *aratóhó*, (1539: CorpGr. 17); *aratás* tkp. 'betakarítás' (1810 k.: MNy. 61: 107), *hetedhó* (1810 k.: MNy. 61: 107), *hetény* tkp. 'hetedik hónap' (1810 k.: MNy. 61: 107), *nyárhó* (1810 k.: MNy. 61: 107).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cézár*

június A: 1416 u.^{1/2} *Iunius* (MünchK. 3v); 1708–1710 *júniusig* (MNY. 73: 65) **J:** 'a nyár első, az év hatodik hónapja | Juni' #

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. (*mensis*) *Junius* 'június', tkp. 'a római Juno istennőnek szentelt hónap'. ≈ Megfelelői: ném. *Juni*; fr. *juin*; stb.: 'június'. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*. – Más, részben régi, részben nyelvjárási megnevezések: *Szent János hava* (15. sz.: MKsz. 1904: 254); *Szent Iván (hava)* (1506: WinkIK. 5v); *kaszálóhó* (1539: CorpGr. 17); *félév* (1810 k.: MNY. 61: 107), *kaszálat* (1810 k.: MNY. 61: 107), *nyárelő* (1810 k.: MNY. 61: 107); *hatodhó* (1854: NSz.).

📖 TESz.; EWUng.

jurátus Δ A: 1644 *Juratus* Notariussa (MNY. 69: 108); 1668 *jurátusával* [?] (Nyr. 46: 151); 1790 *Jurátusok* (NSz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1644 '⟨a jogban:⟩ esküdt | Geschworener' (↑); 2. 1668 'joggyakornok | Rechtspraktikant' (↑)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. (k.), (h.) *juratus* 'esküdt felesketett hivatalnok' [< lat. *jurare* 'esküszik, esküt tesz']. ≈ Megfelelői: ném. *Jurat*; fr. *jurat*; stb.: 'esküdt'. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A második jelentés azon alapul, hogy a még bírói, ill. jogi vizsgát nem tett, de már felesküdt jogászokat is így nevezték. ~ Idetartozik: (R.) *jurista* 'jogász' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Aquilis* a.), amely a lat. (h.) *jurista* 'ua.' szóból jött létre.

📖 TESz.; Nyr. 97: 486; EWUng. • Vö. *juss*, *zsúri*

juss A: 1560 *Jřssařal* (SzT.); 1584 *ywsath* (SzT.); 1754 *jűssán* (NSz.); 1795 *juszokkal* (NSz.); NYJ. *gyus* (MTsz.) **J:** 1. 1560 'jog, jogosultság | Recht' (↑); 2. 1572 'örökség; örökrész | Erbschaft; Erbteil' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *jus* 'jog; törvényesség' [indoeurópai eredetű; vö. óind *yoh* 'szerencse, boldogulás'; ír (óír) *huisse* 'igazságos'; stb.]. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A szóvégi *ss* magánhangzóközi helyzetben, főleg birtokos személyjeles alakokban, majd az ilyenekből történt elvonással keletkezhetett. A szó eleji *gy* affrikálódás eredménye. – 1. jelentésében a →*jog* kiszorította a nyelvhasználatból.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *adjusztál*, *icce*, *jurátus*, *juszt*

juszt A: 1865 *just* (Babos: KözhSzt.); 1871 *juszt* (NSz.) **J:** '⟨dacolás, makacs ellenszegülés nyomatékos kifejezésére⟩ azért is!; azért sem! | eben, gerade ⟨als Ausdruck der eigensinnigen Unfügbarkeit⟩'

■ Német jövevényszó. | ≡ Ném. (R.) *just* 'éppen', *just nicht* 'csak azért sem' [< lat. *juste* 'joggal, kellő, megfelelő']. ~ Idetartoznak: (N.) *jusztég*, *jusztér* 'éppen' (ÚMTsz.), ezek fokozó partikulával kiegészítettek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *juss*

jut A: 12. sz. vége/ *ívtua* [sz.] (HB.); 1521 *Joffon* [jot □] (MNY. 16: 17); 1559 *iût* (Sztárai: ComLep. 49); 1732 *gyuta* (NySz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'elérkezik ⟨időpont⟩ | kommen ⟨Zeit⟩' (↑); 2. 1372 u./ 'elér, megérkezik, kerül vhová | irgendwohin kommen, gelangen' # (JókK. 9); 3. [vmennyin ~] 1506 'vmennyibe kerül | kosten' (WinkIK. 143); 4. [vkinek ~] 1518 k. '⟨elosztás során⟩ vkié lesz | zuteil werden, zufallen' # (SándK. 12); 5. [eszébe ~] 1521 'ráemlékszik,

rágondol | es fällt einem ein' # (↑); **6.** [*vmihez* ~] 1552 ? 'megkap, elnyer vmit | etw bekommen, zu etw gelangen' # (Heltai: Dial. D7a), 1598 'ua.' (NySz.); **7.** [*vmire* ~] 1578 'vmilyen állapotba kerül | werden' (NySz.) **Sz:** ~**alom** 1372 u./ *jutalmat* (JókK. 114) | ~**tat** 1493 k. *Iwtasson* (FestK. 15) | ~**almaz** 1522 *iutalmaz* (HorvK. 152) | ~**ányos** 1833 *jutányosoknak* (Szily: NyÚSz.) | ~**alék** 1835 *jutalék* (Tzs. *Contingent* a.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *jokt-*, (AK.), (P.), (Szo.) *joxt-* 'jön'; osztj. (V.) *jōḡat-*, (DN.), (K.) *jōḡat-* 'ua.; megérkezik' [ugor **jukt3-* 'jön']. (△) A szó belseji **kt* > m. *t* változáshoz vö. →*fut*, →*két*. A jelentések az elvont használatban keletkeztek az eredeti 2. jelentés alapján. A jövőst és menést, megérkezést kifejező igék használatához a keresőtevékenység fogalomkörével összefüggésben (3., 4. jelentés) vö. →*jár* 'megillet, kijár'; *jövedelem* (→*jön*); vö. még ném. *kommen*, *bekommen*, *Einkommen*. (△) Az →*iktat* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 NyK. 56: 41; TESz.; UEW. 851; EWUng. • Vö. *tönkre-*

juta **A:** 1868 *juta*-fonál (BpKözlöny 1868. aug. 15.: 2410); 1879 *jutafonal* (NSz.) **J:** 'indiai rostonővény, ill. ennek rostja mint textilipari nyersanyag | Jute'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Jute* 'egy fajta indiai rostonővény, ill. annak rostja mint textil alapanyaga' [< ang. *jute* 'ua.' < hindi *jhuta*, *jhuto* 'göndör, bodor, ráncos']. (≈) Megfelelői: fr. *jute*; le. *juto*; stb.: 'juta'. (△) A szövegi *a* hanghelyettesítéssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

jülep **Δ A:** 1522 *Julep* (OkI SzPótl.); 1693 *gyülepibül* (Monírók. 15: 104); 1753 *Jülepet* (NSz.); 1766 *Jülepet* (NSz.); NYJ. *ülep* (MTsz.) **J:** 'főzet; hűsítő ital | Absud; Kühltrank'

■ Vándorszó. | (≡) Sp. *julepe* 'nagyon édes szirup, főzet'; fr. *julep* 'ua.'; ol. *giulebbe*, *giulebbo*, (N.) *giulèb* 'ua.'; or. (N.) *γυλάφ* 'csipkerózsa'; oszm. *gülāp* 'rózsavíz; szirup'; arab *ḡulāb*, *ḡulēb* 'rózsavíz'; stb. Vö. még lat. (k.) *julep* 'nagyon édes szirup, főzet'. Nyugat-Európában az arab által vált elterjedtté. [< újperzsa *gulāb* 'rózsavíz']. (⇒△) A magyarba főleg egy nyugat-európai nyelveken keresztül vagy a középkori latinból, esetleg az oszmán-törökből került át.

📖 TESz.; EWUng.